

ТОҒАЙ МУРОД

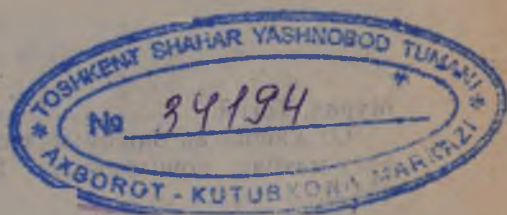
ОТ КИШНАГАН
ОҚШОМ

ТОҒАЙ МУРҒД

ОТ КИШНАГАН ОҚШОМ

Қиссалар

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
КОНЦЕРНИНИНГ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 1994

Мурод, Тоғай.

От кишнаган оқшом: Қиссалар.— Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концернининг Бош таҳририяти, 1994.— 464 б.

Ўз 2

Бу қиссалар не бир кунларни кўрмади!
Зоти номард бўлди, ушбу қиссалар ёқасидан олди. Оғзи бузуқ бўлди, ушбу қиссаларга тупугини сочди. Қўли номок бўлди, ушбу қиссалардан бутун-бутун бобларни ўчириб ташлади.

Оқибат, ушбу қиссалар ўз вақтида пати юлинмиш товук мисол чоп этилди.

Алқисса, дориломон кунлар келди. «От кишнаган оқшом»даги Зиёдулла чавандозчасига айтар булсак... улоқ Тоғай Муродда кетди!

ТОҒАЙ МУРОДНИНГ ҚУШИҚЛАРИ

Кечагина ёш ёзувчи, бошловчи ёзувчи, деб юрган қаламкашларимиз эндиликда насримизнинг етакчи ижодкорлари бўлиб қолдилар.

Тоғад Мурод ана шу ижодкор авлоднинг талантили вакилидир.

Тоғай Мурод адабиётга тутаб эмас, ёниб кирди.

Тоғай Мурод қиссалари соф миллий ўзбек қиссалари. Тоғай Мурод қиссаларида тасвирланган одамларга бошқа халқ либосини кийдирсангиз ҳам ўзбеклиги билиниб туради. Уларнинг хулқ-атвори ҳам бошқа халққа асло ўхшамайди.

Шу вақтгача қиёфаси ноаниқ, бири биридан фарқ қилмайдиган, шапка кийдирсанг рус, қоракўл папақ кийдирсанг озарбайжон, телпак кийдирсанг қозоқ, ёқасига кашта тикилган кўйлак кийдирсанг украин бўлиб кетаверадиган тахминий одамлар қиссаларимизнинг асосий қаҳрамонлари бўлиб келди. Бу ўз халқининг миллий урф-одатларини, ҳис-туйғуларини билмасликдан бўлди, сўқиркўнгиллик, сўқиркўзликдан бўлди.

Биз Абдулла Қодирийни салкам етмиш йилдирки, бошимизга кўтариб келамиз. Бунга сабаб, Қодирий миллий қаҳрамонлар яратди. Отабек ҳам, Юсуфбек ҳожи ҳам, Офтоб ойим ҳам, Солиҳ махдум ҳам асло такрорланмас образлардир. Бу кишилар тўғрисида Қодирий таъкидламаса ҳам ўзбеклигини биламиз.

Тургенев, Гоголь, Толстой рус халқини бутун бор бўйи билан тасвирлаган буюк ижодкорлардир. Нехлюдовга дўппи кийдирсанг, Каренинага паранжи ёпиштирсанг, ўзбек бўлиб қолмайди. Толстой уларни қон-қони билан, уй-хаёллари билан, гап-сўзлари билан рус қилиб яратди.

Бундай асарлар яратиш учун адиб рассомдек

рангларни бир-биридан фарқ қиладиган, бастакор-дек товушларни тиниқ эшитадиган бўлиши керак.

Тоғай Мурод ана шундай рассом адибдир, ана шундай бастакор адибдир.

Мана, у «От кишнаган оқшом»да отни қандай тасвирлайди:

«Биродарлар, ўзи, Бўз от қандай бўлади? Сурпдай оппоқ бўлади. Бордию аждодида бўлса тўққизга тўлганда Тарлон бўлади. Тўққиз ёшида Бўзнинг баданида холдай-холдай қора доналар пайдо бўлади. Шундан бошлаб у Бўз эмас, Тарлон от бўлади. Тарлон — хол-хол от! Тарлон — отлар сараси.

Биродарлар, Туриқ отнинг юздан бири яхши бўлади, Тарлон отнинг юздан бири ёмон бўлади!

Биродарлар, от танимасанг, Тарлон ол!..»

Талантли адиб қаламидан тўкилган ушбу сатрларни ўқирканман, хаёлимдан бир гап ўтди.

«Дом»да яшаб умрини ўтказган шаҳарликларни ўйладим. Инсон бөласининг узоғини яқин, мушкулини осон қилган бу жониворни фақат циркда, кинода кўрган шаҳарлик укаларимизга адибнинг бу сўзлари қанчалик таъсир қилишини биламан. Шаҳар болаларининг табиатдан, жониворлардан қанчалик узоқлашиб қолганликларига ачиниб кетаман.

Тоғай Мурод отни шу қадар меҳр билан таърифлайдики, адиб қўшиқ айтаётибди, деб ўйласиз. Адиб кўнгли китобхон кўнглига кўчиб ўтади. От миниб адирларда елдай учгингиз, от ёлларини силагингиз келади.

«Биродарлар, машина деганлари темир! Жони йўқ! Жони йўқ темир одамга эл бўлмайди! Темирнинг юраги йўқ-да! От одамга эл бўлади! Боиси, отнинг жони бор, юраги бор-да!»

Тоғай Мурод тасвирлаган чавандозлар хиёнат кўчасига кирмаган, одамларга фақат яхшилик раво кўрадиган асл ўзбеклардир.

Тоғай Муроднинг Тарлони Толстойнинг Холстомери, Айтматовнинг Гулсариси қаторига келиб қўшилди.

Бу гапимга баъзи бир танқидчилар жиндек ғашлик қилар. На илож, олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ, дейдилар...

Тоғай Мурод ўз она тилини бениҳоя яхши билади. Билгандаям бутун ранглари билан, оҳанглари билан билади. Шу боис, соф ўзбекча битади.

Тоғай Мурод ўзбек тилини куйлатди. Ўзбек тилининг жами жилваларини офтобга солиб кўрсатди.

«Аё Тарлон, сен менинг акамсан. Ука деса дегулик мендайин уканг бор, ака деса дегулик сендайин акам бор, нима ғамим бор?»

Аё Тарлон, сен менинг биродаримсан. Менинг биродарим сенсан.

Аё Тарлон, сен менинг биродаримсан, қиёматлик биродарим...».

Ушбу сатрларни ўқиб бўлгач, хаёлга толасиз. Ҳозиргина мунгли бир қўшиқ тинглагандек бўласиз.

Бу қўшиқ олис йўл босиб, Ўзбекистонимизнинг қайноқ, жануб Сурхонидан учиб келди.

Мен Тоғай Муроднинг «Юлдузлар мангу ёнади» қиссасида Бўри полвон, Тиловберди полвон, Абил полвонларнинг курашларини завқ-шавқ билан томоша қилдим. Сурхон полвонларининг ҳалолликлари, мард, тантиликларини кўриб ғурурланиб кетдим. Ана, Ўзбек полвонлари, ана, дея ғурурландим.

Тоғай Мурод тасвирлаган Сурхон полвонлари чинакам ўзбек полвонларидир.

Шарқнинг буюк дostonлари «Лайли ва Мажнун», «Фарҳод ва Ширин»лар, «Тоҳир ва Зуҳро»лар неча юз йиллардан бери яшаб келади. Уларда бир-бирига етишолмай, муҳаббат йўлида жон берган бахтсиз ошиқ-маъшуқлар тасвирланади.

Тоғай Мурод ҳам дoston ёзди. Отини «Ойдинда юрган одамлар» қўйди.

Қисса номини ўқишингиз биланоқ сизни аллақандай сирли-сеҳрли ойдин кеча бағрига олади. Ичингизга ажиб бир нур ўрмалаб киради. Дил-дилингизни ёритиб юборади.

Қиссада Қоплон билан Оймомо фарзанд илинжида тунни тонгга, кунни ойга, ойни йилга улаб яшайди. Қоплон хотинини Момоси, деса, Оймомо эрини Бобоси, деб чақиради. Улар йўқ боланинг бобоси, йўқ боланинг момоси бўлиб, йилларни йилларга улайди. Бир-бирига мўлтираб яшайди. Улар учрамаган доктор, улар кўринмаган табиб қолмайди. Аммо на доктордан, на табибдан наф кўради.

Тоғай Мурод чол-кампир ҳаётини ғоят нозик, ғоят шоирона тасвирлайди. Чол-кампирнинг ўзаро меҳр-муҳаббатини қўшиқдек куйлаб беради.

Тоғай Мурод бир-бирини Бобоси, Момоси дея атаб умр ўтказаётган бир жуфт покиза инсонни ой-

диндаги ой нурига ўраб тасвирлайди. Оқибат, ушбу жуфтнинг ўзи ҳам, сўзи ҳам, туриш-турмуши ҳам ойнанинг кумуш нурларига йўғрилиб кетади.

Тоғай Муроднинг куйиб, ёниб, ўртаниб битган, баъзан фарёд уриб битган «Ойдинда юрган одамлар» қиссасини «Муҳаббат қўшиғи», деб атагим келди.

«Момо ер қўшиғи» бошқа қиссалардан фарқ қилади. Тоғай Мурод бу қиссасида бошқача йўлдан боради. Ўз йўлидан адашиб, оёғи ердан узилиб, Фарб адабиёти сояси бўлиб қолган ижодкорларнинг типик образини яратади. Шу ижодкор образи туфайли қиссага майда-чуйда тошлар отилди. Асар ютуқларидан кўз юмиб ўтилди. Ахир, қайси соя ижодкор ўзига ойна олиб қарайди, дейсиз? Масалан, қиссада оригинал бир образ бор, бадий бақувват бир образ бор. Мен сержант Орзиқулов образини назарда тутаяпман. Сержант Орзиқулов ўзбек адабиётида мутлақо янги образ.

Назаримда, Тоғай Мурод қисса битмайди, назаримда, бор овози билан қўшиқ айтади. Бу қўшиқда авж пардалар бор, нолишлар бор, савт бор.

**Санд АҲМАД,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси.**

ЮЛДУЗЛАР МАНГУ ЁНАДИ

I

— Одамлар-у одамлар, тоғда битган бодомлар, эшитмадим деманглар! Бугун ҳа-а-амма Зулфиқор полвонниқига суннат тўйига, ҳе-е-е-ей! Чу, жонивор! Эгар қошига тўн солиб олмиш жарчи гузарма-гузар от ўйнатди. Хўжасоат қишлоғи аҳлини тўйга чорлади.

Хиёл ўтмади. Тўй бекаси отда эшикма-эшик юрди. Хонадонларни алоҳида-алоҳида айтди.

Хонадон бекалари:

— Қуруқ кетманг,— дея эгар қошига тўн илди.

Тўй бекаси юзига фотиҳа тортди.

— Илойим, сизларни-да тўйга етказсин,— дея тилак тилади.

Кейин, Зулфиқор полвон от минди.

Эл-юртни ўз номидан айтди.

Эл-юрт кўнгли нозик-да.

Тўй бекаси айтган бошқа, тўй хўжаси айтган бошқа.

II

Туш вақти аёллар бўғирсоқ, қатлама, ширгуруч кўтариб тўйлади. Эркаклар қўй, тана етаклаб тўйлади.

Том устида ёнбошлаб олмиш Наби оқсоқол тўйхонадаги воқеалардан кўз-қулоқ бўлди, тегишли йўл-йўриқлар берди.

Айниқса келажак меҳмонларни эътибордан четда қолдирмади. Меҳмонлар кўча бошида қора бериши биланоқ Наби оқсоқол овоз берди:

— Келинлар, меҳмонлар, кела беринглар!— деди.— Мингой байча¹, аёлларга пешвоз чиқиб, қўлла-

¹ Хон, ой, гул маъносида.

ридан дастурхонни олинг! Қаранг, Зулфиқор полвоннинг ошнаси Турдибой эчки етаклаб келяпти! Анави қўй етаклаб келаётган куёви Қурбонмикин? Ҳа, шуякан! Ашурбой, қўйларни ушлаб, оғилхонага қаманг!

Тўйхонада ўйнаб юрмиш болалар эшик олдига чопиб келди.

Тўйловчи аёллар сочқилар сочди: ёнғоқ, pista, майиз...

Болалар қўлларини чўзиб-чўзиб сапчиди. Сочқиларни илиб-илиб олди. Ерга тушганларини талашиб-тортишиб қўйниларига солди.

Иккита бола юмалаб бораётган ёнғоқни қувиб кетди.

Болалар тўда-тўда бўлиб, ёнғоқ, ошиқ, шумшак, қулоқчўзма ўйнади. Дўл, ғирбойди, чиллак, зувиллатар ўйнади...

III

Холбой сурнайчи иккита доирачи билан мумтоз мусиқалар тарона этди.

Тўйхонада олти дошқозон қатор осилди.

Хизматкорлар қур бўлиб ўтириб сабзи тўғради.

Дошўчоқлардан самога қоп-қора тутун ўрлади.

Дошқозонлардан зиғир мойга қовурилаётган гўшт ҳиди келди.

Бир отлиқ тақимига бошсиз улоқ босиб тўйхонадан чиқди.

— Одамлар, Оқжарда кўпкари бўлади!— деди Наби оқсоқол.— Ана, улоқни олиб кетди! Хоҳлаганлар борсин! Эсларингда бўлсин, кечаси олиш бўлади, эртага яна кўпкари! Пиёда кўпкариси-да бор! Эртага пиёда пойгаям бўлади, ҳа!

Эркаклар кўпкаридан кунботарда келди. Қур бўлиб-қур бўлиб ўтирди.

Тобоқ-тобоқ палов сузилди.

Учовора бир тобоқ бўлди.

IV

Хуфтонда аёллар давра қуриб гулхан ёқди. Даврада чирсиллаб ёнаётган шувоқдан буралиб-

буралиб олов ўрлади. Шувоқ ҳиди димоғларни қитқлади.

Болалар давра теварагида қувалашиб...

Беш-олти бола жам бўлди. Бир уй ичида ерни айлана қилиб чизди. Айланани гир деб атади.

Болалар бир сонни белгилаб олди. Бирови болаларни уч айлантириб санади. Мўлжалдаги сонга тушмиш бола гирда қолди.

У гир ичида энгашди. Кўзларини қўллари билан яшириб турди.

Болалар ҳар тарафга сочилиб яширинди.

Гирда қолгани уларни излади. Гирдан-да огоҳ бўлди.

Кимда-ким унинг кўзини шамғалат қилиб, эпчиллик билан гирга чопиб кирса, шу ғолиб саналади.

У аёллар орасида бир бола мўралаб турганини сезиб қолди. Шу болани давра айлантириб қувди.

Бола гирга қараб қочиб, қўлга тушди.

Бу орада бошқа болалар гирга тўпланди.

Энди қўлга тушган бола гирда қолди. Болаларни излади.

Бу, яшинмачоқ ўйини бўлди.

V

Аёллар доирани елпиб-елпиб, ҳалқачаларини шилдиратиб-шилдиратиб оловга тоблади.

Даврада чангқовуз бўзлади:

— Биёв-биёв-биёв!

Бир қиз олов гирдида бармоқларини қирсиллатиб-қирсиллатиб, чангқовуз нағмаларига хиром этди.

Даврада иккита гўзал эшилиб-эшилиб ўйнади, тўлғаниб-тўлғаниб ўйнади: бири олов бўлди, бири қиз бўлди!

Аёллар нағмаларга ҳамоҳанг чапак чалди. Жушиб-жушиб қийқирди:

— Киштала-киш, киштала-киш, ҳай-ҳа-а-а-ай!

— Ҳа, бўйингдан момонг айлансин, ўйнай бер, ўзим келин қиламан!

Ўйнаган ўйнаб, ўйнамаган тўн ёпди.

Бўйдоқлар даврага ўғринча қараб, қайлиқ танлади.

VI

Тўйхона кунчиқаридаги қисирпояда болалар икки тараф бўлди.

Бир тараф тескари ўгирилиб, кўзларини чирт юмиб турди.

Иккинчи тарафдан қулочи каттароқ бола бир қаричча оппоқ мол суягини қулочқашлаб отиб юборди.

Суяк бориб тушмиш ердан чанг кўтарилди.

— Бўлди, бўлди!— деди.

Шундан кейин рақиблари ўгирилди. Ҳар тарафга ёйилди. Суяк излаб кетди.

Суяк отган болалар қаторлашиб ўтирди. Рақибларини қаради.

Болалар суякни излаб-излаб, охири топиб келди.

Борди-ю, тополмаса, суяк отган болаларнинг ўзлари топиб келади. Тағин суяк отади. Суяк ота бериб-суяк ота бериб, рақибларини сарсон қилади.

Энди суяк отиш гали уни топиб келганларда бўлди.

Бу, оқсуяк ўйини бўлди.

VII

Тўйхона ёнидаги ҳовлида эркаклар давра қурди.

Бу даврада олиш бўлади.

Давра узра сим чироқлар осилди.

Полвонлар оёғига зах ўтмасин учун даврага сомон сепилди.

Давра четида ёниб бўлмиш олов чўғи яшнади.

Полвонлар совуқ қотса, ана шу чўққа исинади.

Тун совуқ бўлди. Совуқдан қор ҳиди келди.

Давра жунжикиб-жунжикиб:

— Уҳ-уҳ, қорнинг совуғи-я,— деди.

Дарҳақиқат, Керагатоққа биринчи қор тушди.

Қорли чўққилар ойдинда элас-элас оқариб кўринди. Тоғ ўнгирида телевизор станцияси чироғи ёнди. Адоғроқдаги тўда чироқлар — Тўхтамиш, Чуқуробшир, Чинор, Лўкка, Зардақул, Бодаво дея аталмиш Вахшиворнинг қишлоқлари бўлди.

Ой қишлоқ узра осилиб қолди.

Юлдузлар ғуж-ғуж ёнди.

Давра айланасига гилам тўшалди, кўрпача тўшалди.

Меҳмонлар ҳали келмади.

Турда ўтирган колхоз раиси:

— Қулмат-ай!— деди.— Қўшхоналарга¹ бор-да, меҳмонларга хабар бер! Олиш бошланди, де! Чоп, зувиллаб бориб, зувиллаб кел!

Хиёл ўтмади, меҳмонлар-да келди.

Олам-жаҳон одам бўлди.

Давра лиқ тўлди.

Жойсиз қолмишлар тик турди. Давра сиртидаги машиналарга чиқиб ўтирди.

Даврага қараш учун бўйи етмовчи болалар дарахт шохлари айрисига чиқиб ўтирди, деворларга миниб ўтирди.

Колхоз раиси бош баковул бўлди.

Баковул олдида турли-туман рўмол, гилам, калиш, чопонлар бўлди.

Баковул кетида тўй хизматкорлари ғунажин, қўй, эчки ушлаб турди.

Булар совринлар бўлди.

VIII

Давра сукутда бўлди.

Бош баковул ўрнидан турди. Даврага мурожаат этди:

— Одамлар, узоқ-яқиндан келган азиз меҳмонлар! Мана, жамоа жам бўлди. Энди олишни бошла-сак бўла берар. Бугунги даврамизда воҳамизга донғи кетган Бўри полвон ўтирибди. Даврага баковуллик қилишни шу кишига топширсак, нима дейсизлар?

— Маъқул, полвон бованинг суяклари даврада қотган!— деди давра.

— Қани, полвон бова, даврага чиқинг!

Одамлар орасида ўтирган Бўри полвон ўрнидан турди. Қўлларини кўксига қўйди.

— Одамлар, шунчалик иззат қилдиларинг, қул-луқ!— деди.— Энди, биз қариб қолдик...

— Полвон бова, элнинг сўзини ташламанг!

— Эл атайлаб сизга юз солди-я!

Бўри полвон чиқа бермади.

Шунда, раис ўзи бориб олиб келди.

Бўри полвонга Ҳотам полвон чиқди.

Улар бош баковул қаршисида чўккалаб ўтирди.

¹ Олишдан келмишлар қўнган хонадон.

Баковул соврин айтди:

— Сизларга энг яхши тун қўйилди, омин, оллоҳу акбар!

Оқсоқол полвонлар гўё чиппа-чиндан олишиб, даврани бошлаб беришлари лозим.

Бўри полвон калишини ечди. Маҳсичан бўлди. Қора чопони унгирилари қайириб, белбоғига қистирди. Телпагини бостириброқ кийди.

Кенг ҳам дўнг пешонасини, туртиб чиққан ёноқларини силади. Така соқолини силади. Кафтларини туфлаб-туфлаб ҳўллади.

Давра айланди.

Ҳотам полвонга қараб қулочини узун очди. Ҳотам полвон ёқасидан ушлади. Бир-икки силкиди. Авайлаб чил¹ берди.

— Ё, пирим!— деди.

Давра қарияларга қараб жушиб кетди.

— Ҳа-ҳа, буш келманг, полвон бова!— деди.

— Э, бўлди-е, чарчаб қолдиларингиз!

— Полвон бова, ундай чил берманг-э. Ҳотам полвонга танисоғлик керак!

Оқсоқоллар бир-бирини қўйиб юборди. Бош баковул олдига келди.

Баковул оқсоқоллар белига биттадан тўнлик беқасам бойлади.

— Бали, кучларингиз баробар экан!— деди.

Оқсоқоллар буш келмади.

— Эб-эй, нималар деяпсиз, раис бова?— деди Ҳотам полвон.— Унгимга келиб эди-ю, тагин, Бўри полвоннинг бирон ери лат емасин, дедим-да!

— Нима-нима?— деди Бўри полвон.— Уккағар Ҳотам полвон-э! Сизга ўхшаганларни манави чиначогим билан йиқитаман, ҳа!

Шундай қилиб, аждодлар удуми бажо келтирилди. Ёшларга йўл очилди.

Оқ йўл, ёшлар!

¹ Ҳадис.

Бүри полвон давра айланди.

Даврага мурожаат этди:

— Халойиқ!— деди.— Даврада ҳалол олишиб, элга томоша кўрсатайлик! Ҳақ-ноҳақни мен — ўзим ажрим қиламан! Айтганим айтган, деганим деган! Даврадаги Бүри полвон сўзим: тарафкашлик, ғиромлик, ошна-оғайнигарчиликка йўл қўймайман!

Бүри полвон теваракка аланглади.

Бир бурчакда қунишиб ўтирмиш беш-олти ёшли болани кўриб қолди.

Бола раиснинг ўғли бўлди.

Бүри полвон атайин шу болани етаклаб келди.

— Отингиз нимайди, полвон?— деди.

— Шукуй!

— Э, яшанг, Шукур полвон! Болалар, манови Шукур полвон билан олишадиган мард бўлса ўртага чиқсин!

Телпаги қулоқларини тушириб олмиш бир бола чиқиб келди.

Кетидан отаси овоз берди:

— Полвон бова, манови Эрмат полвонни бир си-наб кўринг!

Бүри полвон Эрматнинг-да қўлидан ушлади.

— Эрмат полвон,— деди,— сиз манови Шукуй...э, астағфирулло, Шукур полвон билан олишасизми? Ўзи, юрак уряптими? Э, бали, гап бундай бўпти-да! Қани, юринглар. Раис бова, манови полвонларга дуо беринг. Дўржироқ зот қўйинг, келбатидан икковиям катта полвонга ўхшаяпти!

Полвончалар бош баковул рўпарасига чўккалади.

Баковул дуо берди:

— Сизларга ўзларингиз боп бир тўн, бир сўм пул қўйилди, оллоҳу акбар! Яхшироқ олишсаларинг, яна бир зот қўшамиз! Ечинмасдан олиша беринглар, кун совуқ!

Болалар давра айланди. Аммо... чаппа тарафдан айланди!

Давра гурр этиб кулиб юборди.

Бүри полвон болаларни ушлади.

— Эб-эй, эб-эй!— деди.— Манови тарафдан айланглар! Кулманг, халойиқ, полвонлар ғайратига чидай олмай, шошиб қолди, ҳа! Полвон шуйтиб-шуйтиб полвон бўлади-да!

Болалар даврани икки айланди. Қўл бериб қўришди.

Шукур полвон чопони ўнгирларини қайириб, белбоғига қистирди. Энкайиб, ўнг қўлини олдинга сермаб бора берди.

Эрмат полвон иштонини юқорига бир кўтариб қўйди. Уям қулочини сермаб кела берди.

— Ҳа, қулочгинангдан, полвончалар!— деди давра.

Шукур ўнг қўли билан Эрматнинг ёқасидан ушлади, чап қўли билан биладиган ушлади. Икки оёғига қўшиб чил берди.

Шукур йиқитаётиб эди. Аммо ерга оғиш вақтида ўзини эплай олмади.

Оқибат, иккови-да баравар йиқилди.

— Бекор, ит йиқилиш¹ бўлди. Бошқатдан олишинглар!— деди давра.

— Шукур полвон, қаттиқ-қаттиқ чил беринг! Ким айтади сизни раиснинг ули деб!

— Эрмат полвон, кўп шалпайманг, дадил бўлинг!

Шукур йиқитдим, дея, бош баковул қошига ўтирди.

Эрмат давра ўртасида чопонида илашмиш сомонларни қоқди. Шукурга, кейин, Бўри полвонга анграйиб қаради.

— Ғирром, мен йиқилмадим,— деди.

Бўри полвон Шукурнинг елкасига қўлини қўйди.

— Полвон, йиқитолмадингиз, бошқатдан олишинг!— деди.— Елкангизни кўп силтаманг. Ё, отангизга ишоняпсизми? Отангиз идорага раис! Даврага Бўри полвон раис! Туринг!

Шукур қобоқ-тумшук қилди. Отаси қабатига ўтиб ўтирди.

Бўри полвон Шукурни силаб-суйди. Чучук-чучук сўзлар айтди:

— Шайтонга ҳай беринг, полвон, чиқинг энди. Айланайин полвонимдан. Полвонимдан-да, полвонимдан-да...

Шукур ийиб кетди. Тағин даврага кирди.

Бу сафар Эрмат энкайиб-энкайиб келди. Шукурнинг қўлтиқлари остидан кириб кўтармоқчи бўлди.

¹ Икки полвон баравар йиқилса, иккови-да голиб бўлмайди.

Шукур Эрматнинг бошини кўкраги остига қисди. Қўлларини қўлтиғидан ўтказиб ушлади. Ётиботарга олди: ўзи бирдан орқага ётиб қолиб, Эрматни устидан ошириб отмоқчи бўлди.

Аммо... ўзи остида қолди!

Бўлди кулги!

Шукурга алам қилди. Эрматга қўлини мушт қилиб кўрсатди.

— Сен билан янаги тўйда олишаман!— деди.

Эрмат баковул рўпарасига ўтириши билан бир талай бола чопиб келиб ёнига чўккалади.

Шукурга тарафкаш болалар бир-бирига сўз бермай талашди, баковулга эланди:

— Бова, Эрмат полвон билан мени олиштиринг, у қалин ошнамни йиқитди!

— Йўқ, Эрмат полвон билан мен олишаман. Шукур холамнинг ули!

— Бова, Эрмат полвонга мени чиқаринг, Шукур бизнинг ҳамсоямиз!

Даврага тагин бир бола — Холёр келди. Холёр Шукурнинг бир ёш катта акаси бўлди. Ҳаяллаши боиси, у тут шоҳида ўтириб эди. Ерга тушиб, даврага киргунча вақт ўтди.

Масалани Бўри полвон ҳал этди.

— Раис бова, Холёр полвонга дуо беринг, укасининг ори учун олишсин! Минг қилсаям эмчакдошда!— деди.

XI

Зўрдан зўр чиқди. Олиш катталашди.

Гал мактаб ёши болаларга етди. Ундан ўсмирларга етди.

Бир полвон йиқилса, орига ошнаси ё оғайниси даврага чиқди. Қони тортди...

Ор-номус учун кураш болаликдан бошланади!

Қишлоқ одамлари олчин, тоғчи, паритўп, қовчин, гўрхов, юз... дея аталмиш уруғ-аймоқларга бўлиниб олишади.

Борди-ю, четдан полвонлар келган бўлса-чи? Унда, қишлоқ полвонлари бирлашиб, меҳмон полвонлар билан курашади.

Одамлар киндик қонлари томмиш ер шон-шарафи, орияти учун олишади.

Ватан — киндик қон томмиш ердан бошланади!
Бу даврада қишлоқнинг барча полвонлари бир
тараф бўлди.

Бойси, ўзга ноҳилардан полвонлар кўп келди.
Полвоннинг тўйида! Қимсан — Зулфиқор полвон тўй
қияпти!

XII

Бўри полвон қўлларини орқасига қилиб давра ай-
ланди. Четдан келмиш полвонларга назар солди.

«Манави ўтирганлар сариосиёликлар. Термизлик-
лар-да бор. Булар ўзимизнинг Денов полвонлари.
Пичирлашиб гаплашаётганлар ким бўлди? Ҳа-а,
жарқўрғонликлар. Манавилар эса шўрчиликлар. Ур-
тада чордана қуриб ўтирган мўйлов Рўзи полвон.
Яқинда бизнинг полвонлар уларни ўз уйларида мағ-
луб этиб келди. Кўриниб турибди, шўрчиликлар алам-
зада. Демак, олиш зўр бўлади. Биринчи кимдан
бошласин? Меҳмонларни бир-бирлари билан олиш-
тирсамикин? Йўғ-э, давра ўзиники, эп бўлмас. Ях-
шиси, ўзларидан кимдир чиқиб бошлаб берсин».

Шу вақт, девор узра рўмолли бошлар қора бер-
ди: аёллар даврага қарай берди.

Бўри полвон овозини кўтариб айтди:

— Ай, пошикасталар, девордан кўп буйлай бер-
ма, полвонларнинг хаёлини бўласан! Бор, ўсмангни
қўй!

Рўмолли бошлар ғойиб бўлди.

Бўри полвон ўйлаб қараса, воҳанинг деярли бар-
ча зўр полвонлари жам бўлибди. Кўринишидан, пол-
вонлар катта ниятлар билан келибди. Ниятлари ўз-
ларига эш бўлсин!

Хўш, барча меҳмонлар хўжасоатлик полвонлар
билан олишадими, ё, районлар ўзаро олишадими? Ях-
шиси, районларни бир-бири билан олиштирган маъ-
қул.

Турган гап, шўрчиликлар хўжасоатликлар билан
олишади.

Хўжасоатлик полвонлар бунни биладими?

Бўри полвон қишлоқ полвонларини излади. Улар
ҳар ерда сочилиб ўтирди.

Бўри полвон зўр ачиниш билан шуни ҳис этдики...

инсон қанчалик одил бўлсин, қанчалик танти бўлсин, барибир... барибир ўз юрти, ўз элига тортар экан...

У даврадан чиқди. Оқсоқоллардан Амир полвонни тирсагидан четга тортди.

— Полвонларинг ҳар ерда ўтлаб юрибди, бу нима ўтириш?— деди.— Менга қара, зўр-зўрларини бир ерга йиғ. Шўрчиликлар кепти... Тушундингми? Ўзинг бош бўл. Қурга тартиб билан чиқар. Шошма, етти ўлчаб, бир кес. Шўрчиликларнинг ўнги чапига эътибор қил. Қайтариб айтаман, фақат шўрчиликларга кўз тикинглар. Бинойими?

— Бинойи, полвон бова, бинойи.

— Бир-иккита дадилроғи билан бизнинг Тилов-бердини давра охирига асра. Йўғон чўзилиб, ингичка узилганда кунимизга ярайди. Яна ким бор?

— Шу, Бакирбойнинг Самарқандда ўқиётган Жонибек ули келган. Яхши олиши бор-да. Утган йили келганда Сарносиёни мом¹ қилиб эди.

— Унинг келганини кўпчилик билмайди-я? Маъқул. Айт, том устига чиқиб, ўзини яшириб ўтирсин.

— Ҳай.

хлп

Бўри полвон даврага кирди.

Ана, Максим полвон, Алимардон, Шодин...

Бўри полвон беихтиёр оёқ илди.

Жуда таниш бир юзга кўзи тушди. Бу ким бўлди, эслолмади. Ҳайрон бўлиб тағин қаради. Бармоқлари билан кўзларини уқалаб тикилди.

«Ё тавба,— дея пичирлади.— Худди Насимга ўхшайди-я. Ё, чини билан Насиммикин? Йўғ-э, у кўпкарида отдан йиқилиб, бир кўзи ожиз бўп қолган, деб эшитиб эдим. Бунинг икки кўзиям... Тағин бир қарайин-чи...».

Ҳа, бу Насим полвон бўлди!

Насим полвон даврага қараяптими, ё, олисларга назар соляптими, билиб бўлмади. Бошини тик тутиб, кўзи ожизларга хос ўтирди, шоирона ўтирди.

Бўри полвоннинг кўнгли уюшиб-уюшиб кетди. Насим полвонга жуда-жуда раҳми келди. Қулочини кенг очиб, «Насим оғани» деб иен келди.

Аммо кўнгли туб-тубида яшириниб ётмиш нима-дир... нимадир, бу истагини рад этди.

Бўри полвон маъюс бош эгди. Изига бурилди. Бир-икки қадам босди. Тагин елкаси оша қаради.

Даврадаги овозларни эшитмай қолди, одамларни деярли кўрмай қолди.

Кенг елкаларидан бир нима босди. Нима бўлса-да, жуда оғир бўлди. Зилдай оғир бўлди.

Мадори қуриди, кўзи тинди. Қур четида чўк тушди.

Хиёлдан кейин қабатидаги одамга ўгирилди.

— Тура оқсоқол,— деди.— Насим полвоннинг кўзи...

— Бечора отдан ёмон йиқилган экан, зарбидан бу кўзиям оқиб тушибди.

— Ёпирим-э, эшитмаган эканман, туф-туф-туф...

— Фалокат-да.

Бўри полвон ўнг кафтини тиззасига қўйди. Чироқ ёруғида йилтираётган сомонга тикилиб қолди.

Беғубор болалик, бебош ёшлик яқин олисларда... яқин олисларда — сочларнинг оқи, кўзларнинг бужури, кўзларнинг нури, кўнгилнинг туб-тубида қолди...

II

Олам кўм-кўк. Фалак заи

Қишлоқ этагидаги подаётоқ тумонат одам.

Пода йулига чиқмиш эркаклар тўда-тўда бўлиб гурунглашди.

Тошларга чўнқайиб ўтирмиш момолар урчуқ йиғирди.

Аёллар — аёллар ғийбатини қилди.

Ўсмирлар давра қуриб кураш тушди.

Болалар кўнгилларига ёққан ўйин ўйнади.

Бир гуруҳ бола мояк уриштирди.

— Тут нишини, тут!— деди бир бола.

— Сен тут-да, ютдинг-ку!— деди иккинчи бола.

Бўри қўнидан мояк олди. Тишига уриб-уриб эшитиб кўрди: тик-тик-тик...

Йўқ, бунинг жони йўқ, деди. Бошқа биттасини тишига уриб эшитди. О, буниси зўр экан, деди.

Бўри моякни ўнг кафтида юмди. Бош бармоғи билан кўрсаткич бармоғи орасидан нишини кўрсатиб тутди.

Болта мояк ниши билан унга урди. Болтаники зўр экан, Бўрининг моягини ёрди. Бўри ёрилган моякни Болтага берди.

Бордию Болтаники ёрилганда, унда, мояк Бўриники бўларди.

Бўри бир мояк поянагини — йўғон тарафини эшитиб кўрди. Поянаги зўрдай бўлди. Дарров Болтага юзланди:

— Тут поянагингни!— деди.— Ана, сеники ёрилди, чўз буёққа! Бўлди, энди сен билан уриштирмайман. Насим, моягингнинг белини тут! Бекор, поянагинг билан урдинг! Шу фирромлигинг учун поянагингни тут, мен ниш билан ураман. Ана, ёрилди, чўз буёққа!

Адир тарафдан келаётган қўй-эчкилар маъраши билан чўпонлар овози тобора ёрқинроқ эшитилди.

Адир устида шохдор серка кўринди. Йўлбошчи серка қоматини ғоз тутди. Олға қараб турди. Изидан тизилишиб турмиш қўй-эчкилар шохдор серка йўл бошлашини кутди.

Пода адирдан энди.

Одамлар эрмакларини бўлди қилиб, подага пешвоз чиқди.

Чимзорни одамлар овози билан қўй-қўзилар маъраши босди.

Улоқлар тошдан-тошга сакраб чопди.

Қўй-эчкилар туёғи кўм-кўк ўтда кўкариб кетди. Қоп-қора тумшуқлари йилт-йилт этди.

Баҳор подасидан сут ҳиди анқиди.

Насим қўйларини Бўриникига қўшиб ҳайдади.

Бўриларникига етиб, қўйлар айрилди. Бўриларники дарвозага кирди. Насимларники йўлида давом этди.

Насим қўлидаги хивични қўйлари кетидан отиб юборди.

— Узларинг бора қолинглар, уйни биласизлар,— деди.

Ўзи Бўриларникида қолди. Бўридан айрилгиси келмади.

Бўрининг онаси қўй-эчкиларни кўганлади. Бировини бўйнидан етаклаб, саёз чуқурча устига олиб келди.

Бўри эчкини қучоқлаб турди, Насим улоқни қучоқлаб турди.

Бўрининг онаси кадини чуқурчага яхшилаб жойлаштириб қўйди. Улоғи эмиб қўймасин учун эчки

елинига кийдириб қўйган дока халтани олди. Тирсиллаб турмиш елинни уқалади.

Насим энгашиб, елинга қаради. Кейин, Бўрига қараб кулиб қўйди.

Бўрининг онаси Насимга имо қилди.

Насим улоқни эчкига искатди.

Бўрининг онаси димоғида куйлаб-куйлаб эчки соғди:

Эсли молим, оқилим, чурия-чур-эй,

Елкамдаги кокилим, чурия-чур-эй,

Шунча молнинг ичида, чурия-чур-эй,

Боғда очилган гулим, чурия-чур-эй.

Насим юзини улоқ пешонасига қўйди. Илжайди. Маза қилди!

Тоғларда бор гулхайр, чурия-чур-эй,

Оқ сутингни қил хайр, чурия-чур-эй,

Келар йили туққанинг, чурия-чур-эй,

Бўлсин-да Зухра-Тоҳир, чурия-чур-эй.

Шу вақт дарвоза тарафдан:

— Ойхол хола-ю, ҳувв Ойхол, хола!— демиш овоз келди.

Куйлаб соғар Бўрининг онаси миқ этмади.

Насим бир сесканиб тушди: чақираётган онаси бўлди.

Бўри худди онасига тақлид қилиб овоз берди:

— Ҳувв!

— Ит қопмайдими?

— Қопмайди, кела беринг. Ит боғлоғлиқ,— деди

Бўрининг онаси ўғлининг тақлидидан мийиғида кулиб-кулиб соғаберди.

Турткиласам иясан, чурия-чур-эй,

Бир нади сут берасан, чурия-чур-эй,

Яшириб қолган сутингни, чурия-чур-эй,

Қай бир кимга берасан, чурия-чур-эй.

Бўрининг онаси қадини кўтарди, жойидан турди.

Насим улоқни қўйиб юборди.

Улоқ диркиллаб чопди, улоқ диққиллаб чопди, Чопқиллаб бориб, елинни миқ-миқ эмди.

Дарвозадан Насимнинг онаси кириб келди.

— Кўргилигинг кўп бўлгур, бу бола бўлмади, куйдиргилик бўлди!— деди.— Уйда мояк қолдирмайди! Подага юборса, қўйларнинг ўзи келади! Қаёққа кетди у? Юр, уйга!

— Қўяверинг, у ёқда ётди нима, буёқда ётди нима,— деди Бўрининг онаси.

Онаси Насимни қарғай-қарғай кетди.

Бўри билан Насим кечаси уйқулари келгунча бир-бирини қитиқлаб уйнади.

— Сенга бир нима айтайинми, Насим ошна? Энам сомонхонага мояк яшириб қўйибди. Тонг отсин, сенга ўғирлаб бераман...

II

Ўтовда улпи-томирлар, ҳамсон-қўллар жам бўлди.

Дастурхонда турфа ноз-неъматлар, палов, нишолда, ҳолва... бўлди.

Кун қиём бўлди.

Ўтов чанғароғидан дастурхонга тафтли нур тушди.

Суюн оқсоқол эшикка овоз берди:

— Бўриқул, чанғароқни ёп-э, офтоб тушиб қолди!

Бўри чанғароқ ипини тортиб ёпди.

Ўтов ичи қорайиб қолди.

Насим ўтов чипталарини йиғиб қўйди.

Ўтов тагин ёришди.

— Сув олиб келинглар, қўлни чайқайлик,— деди Суюн оқсоқол.

Бўри елкасига сочиқ ташлади. Обтовада одамлар қўлига сув қўйди.

Дастурхонга алоҳида, паловга алоҳида фотиҳа ўқилди.

— Ойхол момо дейман, олиб келинг энди, атагингизни!

Суюн оқсоқол шундай дея, қабатида ўтирмиш Мамат бобо тиззасига кафт қўйди. Қироат билан гап бошлади:

— Бир ибратомуз ҳикоят эшитганим бор...

— Ҳа-а, қани-қани?— деди Мамат бобо.

— Диёнатли замонларда манави Бўриқул билан Насимга ўхшаган икки бўзбола туз-намак бўлиб, тун ёпишиб ошна бўлибди. Икковиям ёлғиз фарзанд

экан. Алқисса, икковиям бир қориндан талашиб чиққан эмчақдошдан-да иноқ, меҳрибон бўлиб юрганларида уларнинг юртида ўғри пайдо бўлибди. Подшо ўғриларни қидиртира бошлабди. Икки ошнанинг ҳаминқадар қалинлигини кўрган айғоқчилар уларни ўғри гумон қилиб, подшога чақибдилар. Подшо уларни оёғини ерга теккиздирмай келтириб, тергай бошлабди. Улар айбларини бўйниларига олмабди. Аслида йўқ айбни қандай қилиб бўйинга олиб бўлади дейсиз.

— Шундай, шундай.

— Алқисса, подшонинг қаҳри келиб, уларнинг ўжарроғини дорга осмоқчи бўлибди. Шунда иккинчиси: «Йўқ, мениям қўшиб осинг», дебди. Подшо бўлса: «Бор-э, мендан нима кетди», деб икковиниям осмоқчи бўлибди. Бировини дор остига олиб келиб, бўйнига сиртмоқ солибди. Шунда, униси келиб подшонинг оёғига йиқилиб: «Эй, подшои олам, аввал мени осинг», деб ёлворибди. Подшо: «Нимага ундай дейсан, фарқи нима?» дебди. У бўлса: «Йўқ, ҳазратим, биринчи мени осинг, мен ошнамнинг ўлимини кўрмайин», дебди. Подшо: «Ҳа, майли. Менга бари бир», деб қўл силтабди. Уни қўйиб юборишни буюрибди. Бунисининг бўйнига сиртмоқ солибдилар. Энди ҳалигина озод қилингани келиб подшога ёлворибди: «Аввал мени осинг, биринчи мен ўлайин», дебди. Подшо ажабланиб: «Сенинг муддаонг нима?» дебди. У: «Ҳазратим, мен ошнамнинг ўлишини кўриб қандай чидаб тура оламан. Ундан кўра биринчи мени осинг», дебди.

— Ҳай-ҳай! Қаранг, ана қаранг!— дея кўзларини катта-катта очди Мамат бобо.

— Алқисса, жаллодлар дор остига унисини олиб борса, буниси подшога ёлворармиш: «аввал мени осинг», дермиш. Бунисини олиб борса, униси... Жам бўлган жамоат ичида йиғламагани қолмабди. Подшо икки ошнага-да қойил бўлибди. Ҳар икковини-да озод қилиб юборибди.

— Офарин, офарин!— дея, бошини сарак-сарак қилди Мамат бобо.

— Қиссадан ҳисса шулки, Бўриқул билан Насим ҳам шу кундан эътиборан худди ўша икковидай қиёматли дўст бўлсин...

Бўрининг онаси Насимнинг елкасига беқасамдан тўн ёпди. Пешонасидан чўлп-чўлп ўпди:

— Энди сен ҳам менинг улим бўлдинг!— деди.
Бўри-да Насимларникида шундай тўн кийиб эди.
Насим онаси-да Бўрига шундай дея, пешонасидан
ўпиб эди.

XIV

Бўри полвон бош кўтарди. Насимга қаради.
«Қарибди, жуда қарибди,— дея хаёлланди.— Ё,
мен ҳам шундай қаридимми? Йўғ-э, одамлар, юзла-
рингиздан қон томади, дейишади-ку...».

Бўри полвон руҳида илиқ кайфият пайдо бўлди.
Тағин хаёлга чўмди...

1

Тик қир.

Ёлғизоёқ йўл.

Ўзирга ўрлаб бораётган ҳанги чарчади. Қулоқлари
ости терлади.

Юк оғир-да: эгаси бўлди, хуржунда икки кўзача
сув, икки бор қиёқ ўт бўлди.

Бўри ҳангини ерга тушиб ҳайдади.

Ҳанги бўйнини чўзди. Бор кучи билан ўрга ўр-
лади.

Ниҳоят, Ҳолвачининг қирига чиқдилар.

Ҳанги ўркачларда арқонланмиш эшакларга тум-
шуғини чўзиб-чўзиб ҳангради.

Иккита хўкиз қўшиғлик чиғана буғдой дасталари
оралаб юрди. Чаначи паншаха билан дасталарни чи-
ғанага ортди.

Қизлар ўркачларда сочилиб-социлиб буғдой ўрди.

Бир қиз қўшиқ айтди. У, Момоқиз бўлди.

Офтоб қирни қиздирди. Ҳавода бир нима кўзни
қамаштирди. Жимир-жимир мавжланди.

Бу — ҳил бўлди.

Олтин бошоқлар тўлғонди.

Буғдойзор чайқалди, буғдойзор шовуллади.

Ўнлаб қизлар Момоқизга жўр бўлди:

Ғужмоғи буғдой,
Донгинанг туғай,
Тўп бўл, ўрайик,
Хўлда кўрайик.

Ҳолвачининг қирларидан буғдой ҳиди келди.
Гала-гала чумчуқлар ўркачма-ўркач учиб донлади.

2

Қизлар Бўрини ўзлари тарафга имлади.

— Бўри, берман ҳайда!— деди.

Бўри ҳангини Момоқиз тарафга ҳайдади.

Қизлар шу ёққа қараб чопти.

Бўри қиёқни қизларга гартдак-гартдакдан берди,
Момоқизга мўлроқ берди.

Қизлар Бўрини кунилаб-кунилаб кетди.

— Хасис, Бўри хасис!— деди.

— Эгачим элакли бўлди, элаги тилакли бўлди!— деди.

— Бўридан ит ҳам барака топмайди!— деди.

Бўри сувни чайлага туширди. Ҳангини арқонлаб келди.

Момоқиз буғдойбоғ соясида ўтирди. Ўроғини ерга қадаб қўйди. Рўмолини бошига елвагай қилиб ўради. Бир учини қайириб оғзига тишлади. Чўп билан ер чизди. Энсиз қошлари, киприклари хиёл эгилди... Бўридан нимадир кутди.

Бўри иягини қашиди. Турди-турди, чайлага қараб юрди. Ярим йўлда елкаси оша қаради. Дарров кўзини олди. Қараганларига пушаймон бўлди.

Боиси, Момоқиз-да Бўрига қараётган эди!

Бўри чайлада ухлаётган Насимни туртди.

Насим ғудурлаб, у ёнига ағдарилди.

Бўри Насим қўлидан тортди.

Насим эснади. Нима дейсан, дегандай Бўрига қаради.

— Насим ошна, бир гап айтсам бировга айтмайсанми? Ошна, Момоқиз яхши, эшитяпсанми, у яхши...— деди Бўри.

Насим сергак бўлди. Бўрига синовчан тикилди.

Бўри кўзларини пирпиратди. Гапида давом этди:

— Насим ошна, сен Момоқизга айт, Бўри сени тушларида кўради, де. Сенга қиёқни дўржироқ беришида гап бор, де.

— Ўзинг айта бер.

— Мен? Бор-э, қайтиб айтаман?

— Ўзинг биласан.

— Қўрқаман-да, Насим ошна. Сен билмайсан,

неча марталаб айтаман дедим, бўлмади. Кўзига кўзим тушса... гаранг бўп қоламан. Ҳалиям айтаман деб бориб, нима дейишимни билмай қайтиб келдим. Насим ошна, сен менинг қиёматли ошнамсан-ку, сен айт.

— Кўраминиз.

Бўри Насимни бағрига босди. Қувончидан, ҳалигина олиб келмиш сувдан бир коса қуйиб берди.

3

Қош қорайди.

Қизлар қаторасига тушак солиб ётди.

Ёз чигирткалари чириллади.

Эшаклар тарсиллатиб ер тепинди.

Гулхан милтирамиш олис камардан думбира сози келди, элас-элас қўшиқ келди.

Осмонда ой балқиди.

Насим қизлар тарафга юрди.

«Ҳозир чақириб келса-я?»— уйлади Бўри.

Бўри қўрққанидан эшаклар ётган ёққа кетди. Эшак жабдугига чўнқайиб утирди.

«Чақиргани билан барибир бормайман. Ошнам бўлса, ўзи айтсин»,— кўнглидан ўтказди.

Утирди-ўтирди, тагин қайтиб келди. Чалқанча ётмиш Насим олдига чўккалади. Қўлини ушлади.

— Насим ошна, у нима деди-а?— дея сўради.— Кўзингни очиб айт, нима деди? Ё, уялиб индамадимми?

Насим Бўрига ўгирилди.

— Бўри, мен гапларингни оқизмай-томизмай айтдим. Бўри ошнамга сенсиз кундуз ҳам қоронғи, дедим.

— Уҳ, бормисан, ошна! У нима деди?

— Жўра, у, бети қурсин, деб қўл силтади. Сенга кўнгли йўқ экан, жўра. Ишонмаяпсанми? Мана, қиблага қараб айтаман: агар ёлғон айтсам, кўр бўлайин!

Бўрининг дили хуфтон бўлди. Бир маҳалгача хўрсиниб ётди.

Азонда кўрпа-тушагини ҳанги устига ташлаб минди.

Насим ҳанги ёлидан ушлади. Бўрини йўлдан қайирмоқчи бўлди.

Бўри бош силқиди. Кўнглидан шундай гаплар ўтди

«Э, қўй, ошна, кетаман. Қизлардан қачон ёруғлик чиқиб эди-да, энди чиқади. Мен уларни одам деб, қиёқ ташиб юрибман-а».

Насимнинг бурни терлади. Тиниқ юзлари қизарди.

— Бўри, ўлай агар, ҳундисан, ҳунди!— деди.— Ичимдагини топ, деб безрайиб тура берасан! Бир Момоқиз учун шунчами? Ана, қир тўла қиз!

Бўри ҳанги яғиридан кўзини олмади.

«Насим ошна, ҳеч бўлмаса индамай қўйсин эди,— деди ичида.— Э, бўлди, кўрмайин ҳам, куймайин ҳам...»

Бўри хирмонга йўл олди.

4

Хирмончи чоллар Бўрига галагов¹ ҳайдаттирмади.

Авваламбор, ҳукизлар Бўрига ўрганмоғи лозим бўлади. Бўлмаса, бегонасирайди, юрмайди.

У майда-чуйда юмушларни бажариб юрди.

Бир куни офтоб қайтиб, ҳукизларни сувлатиб келди. Унг кафтини пешонасига соябон қилиб, қирга қаради.

У... Момоқизни кўргиси келди!

Ҳангини қирга бурди. Соё ёқалаб бораётиб эди, эшакли Насим қирдан эниб кела берди.

Бўри изига қайтмоқчи бўлди, аммо сир бой бермади. Йўлида давом этди.

Юзма-юз бўлиб тўхтади.

Гарчи Насим сўрамаса-да, Бўри боши билан қирга ишора қилди.

— Шу ёққа... Хирмончилар бир иш билан юбориб эди,— деди.

— Юр, чайлага,— деди Насим.

— Йўқ, ишим зарил.

Насим айёрона илжайди. Хушрўй кўзлари ўйнади. Тишлари орасидан чирт этиб тупурди.

— Момоқизнинг олдигадир-да?— деди.

Бўри ловиллаб кетди.

— Ҳа, Момоқизнинг олдига, ҳа!— деди.— Сенга шу гап керакмиди?

— Э, бор, менга деса, оёғига йиқил!

¹ Ҳукизларни матаб хирмон янчиш.

— Йиқиламан! Мен шундай оёқости одамман! Бўлдимми? Пойига йиқилиб, Момоқиз, мен сенга нима ёмонлик қилиб эдим, дейман! Бўлдимми?

Бўри ҳангига ходачўп урди.

Насим таҳликага тушди. Изидан етиб келиб, йўлига кундаланг бўлди.

Бўри ҳансиради.

— Қоч йўлдан, қоч! Мен Момоқизга ёлворгани кетяпман!— деди.

— Бўри, борма!

— Нега ҳукм қиласан? Нима, ҳосилотмисан?!

— Бўри, мени жўрам десанг бормайсан.

— Сенга нима?!

— Бўри, мен... сени алдаб эдим.

Бир-бирига тикилди.

Насим кўзларини олиб қочди. Сўқмоқ четидаги турнақатор қумурсқаларга тикилиб қолди...

5

Бояги тун.

Чўпонлар гулхани.

Элас-элас қўшиқ.

— Айт айтгичингни, Насим, қизлар ёмон хаёлга боради.

— Момоқиз, Бўри сенга бир гап айтаман, деб юрибди.

— Биладан, айтолмаяпти.

— Момоқиз, у менга кўнглини ёрди, тайин айт, деди.

— Ўзимга айтишга уялган гапни сенга асло айтмас.

— Айтишга бет чидамайдиган гап-да, Момоқиз. Айтайинми, нима деди? Момоқиз билан... ўйнагим келяпти... қўйнига кираман, деди.

— Ёпирим, чини билан шундай дедими?

— Алдасам, кўр бўлайин!

— Унда, Бўрининг бетига қарамаганим бўлсин! Бетини мурдашуй кўрсин!

— Тағин, унга айтиб юрма, ошна деган отимиз бор...

6

Бўри ҳангини олға қимтиди.

Ёнларидан одам бўйи қуюн чарх уриб ўтди.

— Айт, нима деб алдадинг?
— Айтмайман.
— Мен сенга гапиряпман!
— Бўри жура, урсанг ур, барибир айтмайман.
— Айт деяпман!
— Бўри, жура, Момоқиз менгаям ёқади...
Бўри изига бурилди. Хирмонга келди.
Қоронғи тушгач, супага тўшак ташлаб ётди.
Чоллар уйқулари кела бермагач, чўпчак айтди,
матал айтди.

Бўри бошини кўрпа остига яширди. Кўзларини юмди...

Бўрининг кўнглида ўз достони бўлди. Бу дoston ҳали куйланмади. Достонни уч одам билди: Момоқиз, Насим, ўзи билди. Достон давом этди...

XV

Аёз зўрайди.

Полвонлар оғзидан чиқмиш буғ қуюқдан-қуюқ оулди.

Олиш қизигандан-қизиди.

— Полвонлар, ўйнаб-ўйнаб олишинглар!— деди давра.

— Ҳа-ҳа-а-а, гардкам!

— Э, қўйма!

— Омон полвон, чил бер!

— Шу, Бобоқул билан Мамат полвон жуда ланж экан, нима дедингиз, Бўри полвон?

— Э, сиз сўраманг, мен айтмайин!— деди Бўри полвон.— Мағзава, ланж ҳам гапми, мағзава! Халойиқ, кўрдиларинг, Бобоқул полвон билан Мамат полвон не вақтдан буён олишиб, на йиқитади, на йиқилади! Ерга қараб суяшиб юргани-юрган! Мен уларни қурдан ҳайдаб юбораман, майлингизми?

— Давранинг фикриям шу!

— Бўлмаганга бўлишма деган!

— Бобоқул, кўп чақчайма, Бўри полвон тўғри қияпти!

— Олиш — санъат, ҳа!

— Минглаб одам уйқудан қолиб сенга қараб ўтирибди! Шундай экан, санъатингни кўрсат-да, баччагар!

— Халойиқ,— деди Бўри полвон,— манави икки полвон даврага гаплашиб чиқибди экан! Бировимиз астагина йиқилиб, олган қўйни сўйиб еймиз, деб келишибдилар. А? Буни менга айғоқчилар етказди! Қола берса, олишлариям кўрсатиб турибди! Халойиқ, мен буларниям даврадан бадарға қиламан!

— У-у, ола желак, ундан кўра бўйнингга тўрва осиб тиланчилик қил!

— Ул-э, шу кунингга-эй!

— Қўй ейсан-а, қўй ейсан, заҳаримни е!

Полвонлар қурдан бош эгиб, қуруқ чиқиб кетди. Жума полвон Шер полвон ичидан чил берди. Шер эса уни белидан маҳкам қучоқлаб турди. Борди-ю, Жуманинг оёғи чиқиб кетса, Шер полвон уни кўтариб, орқага қайириб уради.

— Шер полвон, кўтар осмонга, кўтар!

— Ё-ё-ё!

Жума полвоннинг оёғи илондай чирмашган экан, чили чиқмади.

— Шер полвон, бу кўтаришинг бекор! Даст кўтариш керак, даст!

— Қўрқма, йиқилсанг изингдан ўзим чиқаман!

— Кўтараётганингда орқага кўп чалқайма, бу хавфли! Кўта-а-ар!

— Ё-ё-ё!

— Чилини чиқариб юбор, чилини!

— Ё-ё-ё!

— Бали-бали-и-и!

Гурс!

— Баракалла, Шер полвон, бундан зиёд йиқитиб бўлмайди!

— Тўнни тўрдаги чолларга бериб кет, олқайди!

— Намоз полвон, ерни тавоф қил, қўллайди! Алимардон полвон...

— Ё-ё-ё...

— Бали, полвон, бали! Менинг қўлим эмас, отанинг қўли, деб олиш, ҳа!

— Полвон, пирингни ҳамиша ёд эт, мадад беради!

1

Бўри уйғониб, теваракка аланглади.
Тонг отди.

Ҳўкизлар мудраб-мудраб, вазмин-вазмин кавш
кайтарди.

Тўрғай ҳанги яғрига қўниб чулдиради.

Файзиёб еллар елди.

Бўри эрталабки таътилдан кейин уч ҳўкизни бир-
бирига бўйнидан матаб, галаговга қўшди. Оёқларига
чориқ кийди. Толхивични олиб, хирмонга кирди.

Хирмончи чол паншаха билан ёйилиб кетаётган
сомонларни ҳўкизлар оёғи остига ташлаб турди.

Ҳўкизлар хирмон янча бериб ўрганиб қолди. Ҳа-
миша бир йўлдан юрди.

Ҳўкизларга эргашиб юрган Бўрининг чориқлари
сомонга кўмилиб-кўмилиб кетди.

Хирмончи чол:

— Ҳай баракалла! Майдалаб ҳайда, майдалаб!—
деди.

Бўри чолга қараб кулиб қўйди. Томоғини қирди.

Боботоғ чўққилари ёришди.

Қирға ўрлаб кетадиган сўқмоқда бир эшакли
борди. У Насим бўлди. Насим ўроқчиларга қиёқ олиб
борди.

Бўри тишларини-тишларига қаттиқ босди.

Гаврон билан ҳўкизлар сағрисига сўқди. Бор ово-
зи билан қўшиқ бошлади:

Иўртиб-йўртиб ҳайдагин-а, майда-ё, майда-ё,

Дон сомондан арисин-а, майда-ё, майда-ё,

Айни саҳар булганда-ё, майда-ё,

Хўжайи Ҳизир дорисин-а, майда-ё, майда-ё;

Ҳўкизлар қадамидан чуқур из қолди. Сомон таги-
даги буғдой ғижир-ғижир этди.

Бўрининг овози дардли бўлди:

Айри-айри туёғинг, майда-ё, майда-ё,

Олмос бўлсин жонивор-а, майда-ё, майда-ё,

Сени боққан деҳқонлар-а, майда-ё, майда-ё,

Сармаст бўлсин жонивор-э, майда-ё, майда-ё.

Жонивор, анови кетаётган эшаклини кўряпсанми?
У менинг қиёматли ошнам Насим.

Жонивор, менинг на отам, на ака-укаларим бор.
Елғиз ўғилман. Отам ҳам, ака-укаларим ҳам ана шу
ошнам...

Ҳайда, жонивор, ҳайда, темир туёғим, ҳайда!

Мул хирмондан одим сомон, майда-ё, майда-ё,
Ошиққа қоронгидан ойдин ёмон, майда-ё, майда-ё,
Ошиқлар муродини берсин худо, майда-ё, майда-ё,
Кечалар ёмғир ёғар, кундуз туман, майда-ё, майда-ё.

Бировга айтма, жонивор, ҳай анави қирда бир қиз бор, шу қиз менинг кўнглим эди.

Қиёматли ошнам кўнглимга чанг солди! Уҳ, кўргилик!

Мен ошнамга ишониб эдим, жонивор. У ишончимни оёқ ости қилди.

Қиёматли ошнангдан шу иш келгандан кейин ўзгалардан нима умиду нима хайр?

Бировга айтма, жонивор, айтгилиги йўқ...

Яна тағин қасам ичди, жонивор, эшитяпсанми, қиблага қараб қасам ичди! Қасам ёмон, жонивор, ёмон...

Ҳайда жонивор, йўртиб-йўртиб ҳайда!

Во ажаб, бу қандай дунё бўлди, жонивор?

Уртада бурун бўлмаса, у кўз бу кўзни ўйиб олади шекилли?..

Момо ўзи яхши қиз, майда-ё, майда-ё,
Майда билан тўқмиз биз, майда-ё, майда-ё,
Буғдой кирса омборга, майда-ё, майда-ё,
Тўй қилардик эрта куз, майда-ё, майда-ё.

Ўзинг ўйла, жонивор, Насим кўриб-билиб туриб Момоқизга кўз олайтирди-я! Жондай ошнаси суйганига-я?..

Жонивор, мен Насимнинг онасини онам деб эдим. Онаси қўлларидан туз еб эдим...

Оналаримиз, ўла-ўлгунча содиқ дўст бўлинглар, дея, бизга оқ фотиҳа бериб эди...

Буз-бузига — бўзига, майда-ё, майда-ё,
Қўйлар келар қўзига, майда-ё, майда-ё,
Эркак ҳазил қиларми, майда-ё, майда-ё,
Ошнаси суйганига, майда-ё, майда-ё!..

Ошиқ бўлдим, арпанинг сомонига, майда-ё, майда-ё,
Ўлим берсин, қизларнинг ёмонига, майда-ё, майда-ё!..

Жонивор, бўлди, мен энди Насим билан юз кўришмайман.

Бўлди, мен энди Насим билан бир умр гап қўришмайман...

XVII

Тун яримлади.

Полвонлар сийраклади.

Карим пўстак билан Раҳмат полвон қолди.

Карим пўстак? Ойдинким, пўстакни қаёққа отиб юборса, ерга албатта тескариси билан бориб тушади.

Каримни ҳам қаёққа отиб юборса, ерга тескариси — кукраклари билан бориб тушади.

Эл Каримни пўстак дейишининг боиси ана шунда.

Карим пўстак Раҳматни қўл чилга олди: ўнг қўлини унинг қўлтиғидан ўтказиб, ёқасидан ушлади.

Раҳмат полвоннинг чап қўли кетига қайрилди.

Давра қичқириб юборди:

— Ай-ай, пўстак, қўйиб юбор!

— Қўйиб юбор деса!

Карим пўстак қўйиб юборди.

Қайтадан олишганларида тагин қўл чилга олди.

Бўри полвон уларни ажратиб қўйди.

— Халойиқ!— деди.— Карим полвон қўл чилга олиб номардлик қилди! Унинг кўнглида ёвузлик боракан! Мен уни даврадан бадарға қилмоқчиман, сиз нима дейсиз?

— Тўғри-тўғри!

— Бундайчикин полвонни яна қайтиб даврага ёноштирмаслик керак!

— Карим пўстакнинг кўнгли кир экан!

Бўри полвон Карим пўстакка юзланди.

— Ана, эшитдингми?— деди.— Халқ ҳукми — ҳақ ҳукми! Чиқ! Э, садқаи давра кет! Қани, раис бова, Раҳмат полвонга ҳақини беринг! Карим пўстакни йиқилди, деб ҳисоблайман!

Қўл чил азал-азалдан ман этилади. Боиси, қўл чилга олинмиш қўл ё чиқиб кетади, ё синиб кетади.

Қўл лат егач, қўл уйнама бўлиб қолади.

Оқибат, полвоннинг яна қайтиб даврага чиқиши амримаҳол бўлиб қолади.

Бўри полвон даврада йиллаб олишди. Аммо бирон марта-да қўл чилга олмади.

Ҳа, дарвоқе...

1

Бу, Қобил шўронинг тўйида бўлди.

Қолхоз катталари шўронинг иззати учун хизмат-да бўлди.

Катталар орасида Бўри полвон-да бўлди.

Катталар орасида Бўри полвон-да бўлди.

У яқинда бригадир бўлди.

Бригадирликка тайинланиши қизиқ бўлди: колхоз раиси бир неча полвон билан қўшни Регар ноҳиясига тўйга шайланди.

Бўри полвонга-да одам юборди.

— Боролмайман, мазам йўқ...— деди Бўри полвон.

Аслида, бормаслиги боиси бошқа ёқда бўлди. Бўри полвон раисни ёмон кўрди. Бўри полвон раисдан ҳазар қилди.

Ҳазар боиси, раис бузуғоёқ бўлди...

Шу боис, Бўри полвон раис билан тўй-маъракаларга юрмади.

Бўри полвон раис билан ош-қатиқ бўлмади.

«Наҳс босган одам билан бир ёққа юриб бўладими? Бўлмайди! Тагин, йўлда бирор-бир фалокат юз беради-да баримиз жувонмарг ўлиб кетамиз...»

Бўри полвон ана шундай ўйлади!

Бўри полвон, раисимиз ўзи келиб қолмасайди-ёв дея, бошини сочиқ билан ўраб-ўраб олди. Кўрпатўшак қилиб ётди.

Дарҳақиқат, раис бир бригадир билан келди. Девордан йўталиб-йўталиб бўйлади. Қабатидаги бригадирдан:

— Кампирнинг оти нима эди?— дея сўради.

— Ойхол момо,— жавоб берди бригадир.

— Э, ҳа, Ойхол момо... Ойхол момо! О, Ойхол момо!— дея чақирди раис.

Бўри полвон миқ этмади. Дераза пардаси бурчидан бир кўзлаб қараб ётди.

Бўри полвон онаси молхонадан чиқиб келди. Онаси қўллари... Қоп-қора таппи юқи бўлди!

Раис афтини буриштирди. Юзини четга ўгирди.

— Тфу!— дея тупурди.— Қўлингизни нарёққа қилинг-е, кампир! Фаҳм-фаросат борми ўзи!..

— Тирикчилик, иним, тирикчилик,— деди онаси.

— Тирикчилик бўлса, одамга ўхшаб ўтин олинг, кўмир олинг!..

— Кўмирни пулга беради-да иним. Нафақани оширсаларингиз экан, кўмир олсак,

— Қиладиган касбингиз таппи ёпиш бўлса, нафақангизни ошириб бўладими! Бу... полвон қани?

Онаси Бўри полвон тайинламиш гапни айтди:

— Кўчага чиқиб кетиб эди,— деди.

Раис алам билан деворга тупурди.

— Тфу!— деди.— Ҳозиргина уйда дейишди-ку?

— Чин, уйда эди. Боянагина духтирга бораман деб кетди.

Раис елкасидан нафас олди.

— Уф-ф!— дея, тагин тупурди.

Раис пешонаси тиришди. Раис кузлари қисилди. Раис лаблари чўччайди.

Раис... аламини Бўри полвон онасидан олди:

— Беш кунлигингиз борми-йўқми, нафақани нима қиласиз!— дея жўнади.

«Ҳе, анағар наҳс...»— дея сўкди Бўри полвон.

2

Бўри полвон бормаган Регар давраси катта бўлди.

Даврада Тожикистон бир тараф бўлди, Сурхондарё бир тараф бўлди.

Даврага Денов ноҳияси катталари-да келди.

Сурхондарё полвонлари Денов катталарини қора тортиб, катталар теварагида жам бўлди.

Катталар Сурхондарё шон-шарафи учун талашиб-тортишди!

Ҳай бир катталар бор эди-да! Ор-номус учун куйиб-пишарди, шон-шараф учун куйиб-пишарди!

Эндиги катталар мажбурият билан мажлисдан бошқа нарсани билмайди!

Барибир, сурхондарёликлар йиқилди! Ёппасига!

Регардан Утан полвон деган чиқиб, Сурхондарёнинг суянган тоғларигача териб ташлади!

Баковул Денов катталарига қараб илжайди.

— Бўлганларингиз шуми, оқун?— деди.

Катталар улай-булай изза бўлмади!

Ижроқум раиси кетига ўгирилди.

— Бўри полвон қани?— дея дўқлади.

— Мазаси йўқроқ экан, келолмади,— жавоб берди колхоз раиси.

Ижроқум раиси афсусли қўл силтади.

— Э-э-э! — дея ижирганди.

Катталар даврага дуо берилмасданоқ этакларини қоқиб туриб кетди.

Изидан полвонлар жўнади.

3

Аламзада катталар Регардаги яна бир даврага Бўри полвонни олиб борди.

Давра охирида ўша Утан полвон деганига чақиртирилди.

Денов катталари Бўри полвонни даврага туширди.

Курашни асл зўр полвонларга чиқарган-да! Ё йиқитади, ё йиқилади! Чўзиб ўтирмайди!

Утан полвон биринчи қўлдаёқ Бўри полвоннинг ичидан чил солди.

Бўри полвон Утан полвонни чўнқаймага олиб урди! Сурхондарёнинг шон-шарафини кўтарди!

Катталарнинг оғзи қулоғига етди.

Деновда Бўри полвон шарафига зиёфатлар берди. Совға-саломлар берди.

Бўри полвонни бригадирликка қўйди.

Шу-шу, ноҳия катталари давраларга Бўри полвонсиз бормайдиган бўлди.

4

Шўронинг тўйида Насим полвоннинг омади келди.

У тоғчи уруғидан икки полвон билан олишди. Икковиниям биринчи қўлдаёқ йиқитди.

Ўзга полвонлар писиб-писиб қолди.

Насим полвон баковул рўпарасида ўтирди. Навбатдаги полвонни кутди.

Баковул даврага чорлади:

— Насим полвонга талабгор бўлса чиқсин!

Бўри полвон жойидан бир қўзғалиб олди: у бор даврада ҳали бирон марта-да бундайин чақириқ эшитилмаб эди-да...

Оғир вазият бўлди!

Боиси, даврада ғолибдан-да зўр полвон ўтирибди! Бўри полвон ўтирибди!

Баковул полвонлар кўнглига қўл солди-қўл солди, фавқулодда хатоликка йўл қўйди.

— Отангга раҳмат, Насим полвон!— деди тантанавор.— Бўпти, кета бер, сендан зўр полвон йўқ экан!

Бўри полвонга ботиб-ботиб кетди!

Бўри полвон пешонаси тиришди. Баковулга ўқрайди. Ичида мана бундай деди:

«Ҳе, уккағар лоппи! Насим ҳаммани қойил кил-

ди? Насимдан зур полвоп йўқ? У ўзи ким?»

Бўри полвоп ўзининг даврада ўтирганини билдириш учун қириниб-қириниб йўталди.

Қабатида ўтирмиш Сана полвопга зўрма-зўраки бош ирғаб қаради. Зўрма-зўраки илжайиб қаради.

Бу бош ирғашда, бу илжайишда манави киноя бўлди:

«Қаранг-а, Сана полвоп, шундай зур полвоп бор экан, биз билмабмиз-да...»

У, Сана полвоп баковулга бориб, мана бундай дейди, дея умид қилди:

«Баковул, гапингизни қайтиб олинг. Гапингиз Бўри полвопга ботиб кетди».

Аммо Сана полвопни тушмагур, Бўри полвоп кўнглидагини ўқиб ололмади.

Бўри полвоп ичини ит тирнади.

«Ҳе, калланг қурсин, сендайчики Сана полвопнинг!— деди ичида.— Бу полвоп эмас, говкалла! Сана говкалла!»

Бўри полвоп Сана полвопдан юз ўгирди. Чап ёғига қайрилиб ўтирди.

Давра четида лов-лов ёнмиш машъалага қараб ўтирди.

Ерга суқуғлик одам бўйи темир учида лўпчик лов-лов ёниб турди.

Бир бола лўпчикка ермойи сепиб турди.

Бўри полвоп қабоқ-тумшуқ қилиб ўтирди-ўтирди... Энди, ўзини ўзи овутиди:

«Баковул лақилласа лақиллай беради-да!— деди ичида.— Насим менинг олдимда ўзининг ҳеч ким эмаслигини яхши билади!»

Аммо Насим полвоп қурдан чиқа-чиқа, даврага шундай ғолибона қаради, шундай ғолибона қаради!

«Барингни қойил қилдимми!» дегандай бўлди!

Бўри полвоп сабр-тоқати тоқ бўлди! Бўри полвопни полвоплик қони қўзғади!

— Э, шошма!— дея, сапчиб даврага кирди.

Буни кутмаган баковул довдираб қолди.

— Сизни ошнаси деб ўйлаб...— дея тавалло қилди.

Бўри полвоп — Бўри полвоплигини қилди!

Азалдан полвоп халқида сал... камроқ бўлади, деган гап бор.

Йўқ, полвопларда кам бўлмайди! Полвоплар ву-

жудида ҳовур бўлади! Полвонлар кўпқарига боқилмиш отдай асов бўлади!

Полвонлар мисоли оғир тош бўлади. Оғир тош унча-мунчага кўчмайди. Борди-ю, фалокат босиб кўчса, ёмон кўчади! Оғир тош кўчса, ёмон бўлади!

Ана, кўчди, оғир тош кўчди!

Бўри полвон давра айланди. Алп-алп одимлар отди.

Насим-да давралади.

Бўри полвон изидан юрди.

Бояги дағдағалар қаёқда! Елкалар қисик бўлди, қадамлар омонат бўлди...

Зўрдан зўр чиқса, оёғи типир-типир!

Бўри полвон Насим юзига қарамади.

Даврада кимдир саросима билан деди:

— Икки ошна-я. Охир замон бўляптими дейман.

— Ошна бўлгани билан иккови гапиришмайди.

— Бирор гап ўтгандир-да.

— Ким билади дейсиз...

Бўри полвонга алам қилди.

«Уҳ, қизбет!— деди.— Ақалли бир оғиз чиқмайман, демади-я!»

Жуда-жуда алам қилди.

«Қизбет! Итдан бўлган, қурбонликка ярамас! Қараб тур, сен қизбетни даврага қайтиб чиқмайдиган қилмасам кўрасан».

Бўри полвон тўхтади. Иштонини тиззасигача липпа урди. Кўкракларини очди. Ёвуз ният қилди:

«Қизбетни бирдан қўл чилга оламан».

У важоҳат билан Насим полвонга қараб юрди.

Насим полвон важоҳати-да ундан кам бўлмади...

Бу, Бўри полвон ўз ниятини амалга ошириш учун бўлган иштиёқини янада зўрайтирди.

«Баковул сезиб қолиб қичқирса-да, барибир қўл чил қиламан! Ўзимни эшитмасликка оламан».

Шундай қилиб, тағин бир неча дақиқадан кейин Насим полвон қўли ё чиқади, ё синади!

Бўри полвон уйнаб-уйнаб, узил-кесил ҳамлага ўтди. Қўл узатиб олға талпинди.

Насим полвон чаққонлик билан ўзини орқага олди.

Худди шу дақиқада кўзлар учрашиб қолди!

Бўри полвонга ўша қоп-қора кўзлар тик-тик боқди.

Уша маъносиз кўзлар, ўша без кўзлар Бўри пол-

вон учун қанчалик жирканчли бўлса, шунчалик қадрдон-да эди!

Қадрдон кўзлар Бўри полвон қалбида кўпириб-тошаётган қаҳрни сўндириб юборди.

Бўри полвон беихтиёр бўшашди. Қўлларини туширди.

— Ҳақини беринглар, у зўр экан!— деди-да, даврадан чиқди-кетди.

Давра пичир-пичир қилди.

— Бўри полвоннинг бир жойида оғриқ турди,— деди.

— Бўри полвон қўрқди...— деди.

5

«Бўри ошна, ёмон бўлди, жуда ёмон бўлди.

Бошингга ёмон кунлар солдим. Мен буни олишда кўзларингдан билдим.

Кўзларинг тўла дард бўлди, кўзларинг тўла ўпкагина бўлди.

Ошна, сен мени юрувсиз қилдинг!

Бундай зўр бўлгандан кўра ўлганим яхши эди!

Одам деб дардингни менга айтдинг-а! Ошна, сенга раҳмим келади...

Момоқиз менга-да ёққани чин. Лекин мен барибир Момоқизни деб сенчалик қайғурмайман, дард чекмайман.

Ошна, менга бир оғиз, ақалли бир оғиз қаттиқ гапирмадинг. Менинг кимлигимни билсанг-да, юзимга айтиб солмадинг.

Момоқизга-да айтмадинг!

Ошна, буни биров эшитмасин. Эшитгилиги йўқ...

Мен ўзим бор гапни Момоқизга айтаман. Майли, мени лаънатласин, мendan нафратлансин.

Сен қиёматли ошнам бўлмаганингда ҳам сендай одам учун шундай қилардим.

Ошна, Момоқизнинг олдига бор. Кўнглингни тўқ қил: Момоқиз олдида юзинг ёруғ.

Ошна, мени фақат бир нима қийнайди: энди, иккалангнинг юзларингга қандай қарайман? Энди, мendan бир умр юз ўгириб кетарсизлар?

Йўқ, ошна, мен сендан айрилиб қолгим келмайди.

Бўлмаса, нима қилайин? Билмайман, ошна, билмайман...»

Бўри полвон Насимдан шу гапларни умид қилди!
«Насим ўрнида мен бўлсам, шундай қилардим,—
ўйлади Бўри полвон.— Келиб, шундай дердим».

6

Бўри полвон интиқ бўлиб яшади.
Момоқиз олдига боришга юраги бетламади.
Фавқулодда Насим Момоқизга... одам қўйди!
Нон синдирилди! Буни эшитган Бўри полвон яра-
сига тиф теккан бемордай сесканиб, инграб юборди!

7

Насим полвон яшашни билди.
У Момоқиз билан бошқа бригадага ўтиб кетди.
Олча гуллаётганда тўйлари бўлди.
Насим Бўри полвонларни-да тўйга айтди.
Тўйга Бўри полвоннинг онаси борди.
Бўри полвон:
— Мажлис бор эди...— дея, ноҳия кетди.

8

Насим полвон янги бригадага эл бўлмади.
Бригадир билан ади-бадидан боши чиқмади.
Тағин бошқа бригадага ўтди. Нимагадир, буниси-
га-да сиғмади.

Бугдойпояда ўқариқ қазишдан эрта қайтди.
Белбоғини остонада серрайиб турмиш Момоқиз
қўлига отиб юборди.

— Биламан, бунинг ҳаммаси Бўрининг иши!—
деди.— Насим қаерга борса кун берманглар, деб ай-
тиб қўйган! Ундан яхшилик чиқмайди! Ичи қора
унинг! Қовоғидан қор ёғиб юришиям айтиб туриб-
ди! Ранг кўр, ҳол сўр деган! У бизни қўймайди! Ке-
тамиз, дунёнинг колхозии битта эмас! Э, сендай жў-
рамнинг...

Насим полвонлар кўчди.

Насимлар кўчиб кетишини эшитмиш Бўри полвон
том устида олисларга термулиб-термулиб ўтирди.
Хўрсиниб-хўрсиниб ўтирди.

Кўч-кўрон ортмиш уловлар қишлоқдан чиқиб,
Шўрчи йўл олди.

Бўри полвон кўнгли ўртаниб-ўртаниб қолди, талпиниб-талпиниб қолди.

Кўнгли яқинлари Бўри полвондан тобора олислаб-олислаб кетди...

9

Шундан кейин Насимларни қишлоқдаги уруғ-аймоқлари тўй-маъракасида кўрди.

Бўри полвон Насимдан ўзини олиб қочди. Насим билан юзма-юз бўлмади.

Момоқизни бўлса, кўрмади. Аммо... кўргиси келди!

Бир тўйда ўзини қоронғига олди.

Олов теварагида давра бўлиб ўйин қилмиш аёлларга назар солди. Диққат билан назар солди... Момоқизни излади!

Билди, шу қатор аёллар орасида Момоқиз бўлди. Билди, Момоқизда чакагини рўмол билан ўраб, оловга қараб турди.

Ана, Момоқиз-да даврага кирди!

Қулочини омонат очди. Рўмолини юзига пардалар қилиб-қилиб ўйнади.

Ўзи ўйнаб, ўзи қўшиқ айтди:

Яхши қизнинг нозини
Ким кўтаради-ё,
Теккани қобил бўлса
Шул кўтаради ё.

Бўри полвон бир энтикди!

Тагин бир тўйда Момоқизни олисдан кўрди.

Кундуз куни бўлди.

Момоқиз бағрига бола босиб турди.

Боласи Момоқиз рўмолини тортқилаб-тортқилаб турди...

Бўри полвон икки энтикди!

Оҳ — юракдан, ёш — кўздан бўлди...

10

Шу-шу, Момоқизни ўйласа, кўнгли туб-тубида парокандалик кечар бўлди. Дунё кўзига тор кўринар бўлди. Кўнгли ўксир бўлди.

Оқибат, Момоқизни ўйламас бўлди. Момоқизни эсламас бўлди.

Момоқиз тилга олинса, эшитмас бўлди. Индамай туриб кетар бўлди.

Бошқа нима-да қилсин, Момоқиз энди бировлар аёли бўлди!

XVIII

Бўри полвон даврадан хурсанд: жанжал-араз йўқ. Полвонлар сени менга бормай олишаяпти. Ўзини ойнага солмай олишаяпти. Ўзини тарозига солмай олишаяпти.

Ана, хўжасоатлик Садир полвон шўрчилик Рўзи полвонни елкасидан ошириб урди.

Рўзи полвон орига Максим полвон деган чиқди.

Садир полвон:

— Э, у спорт мастери, чиқмайман,— дея туриб кетди.

Максим полвон самбо кураши бўйича спорт устаси экани чин бўлди. Баковул рўпарасида талаб қилиб ўтириб-ўтириб кетди.

Бўри полвон хўжасоатликларга оғиз солди:

— Чиқинглар-да энди!— деди.

Уёқдан Амир полвон:

— Полвон бова, Садирнинг қўли лат ебди!— деди.

Бу шунчаки баҳона бўлди.

Шўрчиликлар пичинг қилди:

— Нимага бир полвонни йиқита солиб қочасизлар!.. Сизга даврага чиқингизлар-да!— деди.

Илкис пичинг Садир полвон баҳона бутун давра эгаларига қарата айтилди.

Бўри полвон ялт этиб шўрчиликлар тўдасига қаради.

Кейин, Амир полвонга юзланди.

— Ундай бўлса, бошқасини чиқар!— деди.

Амир полвон:

— Э, полвон бова, мастер спортга тенг кеп бўладими?— деди.

Бўри полвон меҳмонлар олдида изза бўлди. Хивич учи билан чироқда йилтирамиш сомонларни титкилади.

Шунда, даврага ёши ўтиб қолмиш Нормурод пол-

вон чиқиб келди. У дуч келмиш одам рўпарасига чўкди. Қўлларини кетига тиради. Орқасига чалқайиб, оёғини узатди.

— Маҳсини торт, торт маҳсини!— деди.

Торта бермагач, Нормурод полвоннинг ўзи маҳсиларини тортиб-тортиб суғурди. Пайтаваларини чувалатиб-чувалатиб ташлади.

Жойидан сапчиб турди. Ўз полвонларига қаҳр билан қўлини шоп қилди.

— Чиқмайсанми-а, чиқмайсанми?— деди.— Элга эшиттириб айт! Чиқмайман, де! Қўлингни кўтариб айт! Унда, мана мен чиқаман!

Нормурод полвон баковул рўпарасига бориб чўккалади. Шўрчиликларга қўлини силкиб айтди:

— Қани, мастер спортингни берман юбор!— деди.

Аммо шўрчиликлар Максим полвонни даврага туширмади. Боиси, Нормурод полвоннинг соқоли оппоқ эди...

Шўрчиликлар тўпидан овоз келди:

— Сизга қойил бўлдик, Нормурод полвон, бизга анави полвонларингизни чиқаринг!

Нормурод полвон давра айлана берди.

— Бизда полвон йўқ, бўлса чиқарди!— деди.

Бўри полвон домангир бўлди:

— Полвон, кўтарилма, кўп кўтарилма!— деди.

Нормурод полвон Бўри полвон қўлидан юлқиниб чиқди. Яна даврага айланди.

— Э, мастер спорт тугул, дев бўлсаям чиқаман!— деди.

Бўри полвон Нормурод полвон тирсагидан маҳкам ушлади, даврадан етаклаб чиқди.

Нормурод полвон тагин даврага талпинди:

— Нормурод полвоннинг кўзи очиқ бўп туриб, унинг эли ерга қарайдими?— деди.— Ушламанг мени, полвон бова, ушламанг! Э, ерга киргизиб юборсаям чиқаман!

Бўри полвон қалбини-да айна шундай туйғулар тирнади. Аммо кексаларга хос вазминлик билан ўзини босиб турди.

Даврага кириб, хўжасоатликларга овоз берди:

— Амир, Тиловбердини берман юбор! Тиловберди, мунда ке!— деди.

Шунда, даврага Бўри полвоннинг ўғли Тиловберди чиқиб келди. Бўри полвон ўғлини тирсагидан етаклаб, баковул рўпарасига ўтирғизди.

Шўрчиликлар кўнишга кўнди-ю, Максим полвон рози бўлмади.

— Тиловбердининг вазни оғир, чиқмайман,— деди.

Бўри полвоннинг зардаси қайнади.

— Нима, энди даврага-да тарозига тўртиб чиқарайликми?— деди.— Кўриб турибсан, бўйи баста сендан зиёд эмас, чиқа бер-да! Чиқ-э, ота-бовамиз тарозисиз олишган!

— Э, чиқ-е, Максим-э, йиқилсанг ер кўтаради-да!— деди шўрчиликлар.

Полвонлар фотиҳа олиб кетди.

XIX

Бўри полвон ич-ичидан зил кетди. Ўзи билан ўзи гапиришди.

«Биз полвонлик мактабида ўқимадик. Полвонлик бизга отамерос. Пуштан-пуштга, қондан-қонга ўтиб келяпти.

Полвонликнинг кўзга кўринмас, тил билан тушунтириб бўлмас шундай сирлари борки, буни фақат томирида полвонлик қони борларгина билади. Биз биламиз!

Бу сирлар ҳеч бир китобда йўқ!

Мана, менинг ўзим. Сурхон воҳасида мендан йиқилмаган полвоннинг ўзи йўқ! Ўша мактаб кўрган спорт мастерлариям яғринимдан ошиб кетди!

Халқ нимаси билан халқ?

Ўзининг урф-одатлари билан халқ! Ота-бобосидан қолган миллий анъаналари билан халқ!

Кўп урф-одатларимизни бировлар... бировлар ўзиники қилиб олди! Биз қўлимизни бурнимизга тиқиб қолдик.

Шундай кета берсак, ҳадемай... ўзимизни-да бой бериб қўямиз!

Буёғи камдай, не-не нималаримизни эскилик сарқити деб йўқ қилдик. Хиёл бўлмаса, халқнинг ўзини-да... эскилик сарқитига чиқариб юборайин, дедик!

Бугун буни йўқота берсак, эртага уни йўқота берсак, адирдаги... подадан нима фарқимиз қолади?..

Биз ҳадемай бу дунёдан кетамиз. Ўзимиз кетсак-ку, гўрга-я. Ўзимиз билан... Буни раис билади-ми?..»

Бўри полвон раисга қараб-қараб қўйди.

Тағин нималардир... нималардир йўқолиб боряпти...

Бўри полвон ўйлади-ўйлади... Уйлаб ўйига етди...
«Авлодлар алмашган сайин... ё, пирим-э, туф-туф-туф... авлодлар алмашган сайин... юрак йўқолиб боряпти!

Жасад бор! Ақл бор!

Юрак йўқ!

Тўрт мучал бор! Куч-қувват бор!

— Юрак йўқ!

Кўкракда жон бор!

Юрак йўқ, юрак!..

Фарзандлар ҳаётга бепарво қарайди. Мусибат билан хурсандчилик фарқига бормайди.

Фарзандлар ўзлари минаётган машинага ўхшайди! Одам ким, машина ким, билиб бўлмай қоляпти»...

XX

Максим полвон енгсиз, ёқасиз желак кийиб чиқди.

Бўри полвон бармоқлари учи билан желагидан ушлади.

— Эб-эй, эб-эй, Максим иним, бу қандай либос? Мабодо майкамасми?— деди.

Максим полвон ўзича тушунтирган бўлди.

Бўри полвоннинг энсаси қотди.

— Шу гапингга номаъқулнинг нонини ебсан!— деди.— Ўзингни иззат қилмасанг ҳам даврани иззат қил! Бор, ўзимизнинг кийимдан кийиб чиқ. Бунингни на ёқаси бор, на енги бор, қаеридан ушлаб бўлади? Манави бренжангни қара... Иштонбовиям резинкадандир-да? Тортганда узилиб кетса нима бўлади? Э, бор, қалинроқ иштон кийиб чиқ! Попукли иштонбов бойла, белни ушлайди!

Максим полвон олифтачилик қилди.

— Мусобақаларда шундай кийиниб олишади!— деди.

— Ай, Максим-ай, Максими тушмагур-ай!— деди Бўри полвон.— Кўп катта янгилик айтдинг-да! Шу янгилигинг учун, суянчисига иштонимни ечиб берайинми?

Давра қийқириб-қийқириб кулди!

Максим полвон-да оғзини ушлаб-ушлаб кулди.

— Ай, Максим полвон!— деди Бўри полвон.—

Сен Бүри полвон билан ўрлашма! Қайтариб айтаман, кўп ўрлашма! Уша самбонгда-да англи желак кийиб олишади! Бүри полвонни билмайди дема! Бүри полвон...

Бүри полвон ўз даврида турли мусобақаларда қатнашди. Кубоклар олди...

Кубокни умрида биринчи бор кўриб, айлантириб қаради-қаради...

— Хушрўй самовар экан,— деди ўзича.— Яхши бўлди, чой қайнатиб ичамиз...

Уйига келиб, сўраб-суриштирди.

Биладиганлар:

— Йўқ, бу самовар эмас, бу кубок, Бүри полвон, кубок!— деди.

— Эбо-эй, эбо-эй!— деди Бүри полвон.— Унда, буни нима қиламан-ай?

— Сандиққа солиб қўйинг.

— Сандиққа сизмайди-да.

— Унда, шкаф устига қўйинг.

Бүри полвон кубокни шкаф устига қўйди.

Бүри полвон кубокни кунда кўриб турди. Лекин кубок номини эслаб қололмади. Борди-ю, эсласа, кубок номини яхши айтолмади. Кубок сўзи тилига ўтирмади.

Шу-шу, кубокни самовар дейдиган бўлди.

— Бүри полвон катта мусобақаларда олишиб, самовар олган!— деди Бүри полвон.— Иккита, ҳа, иккита! Ишонмасанг ана, уйга бориб кўр — шкафнинг устида турибди!

Давра гурр-гурр кулди!

Бүри полвон ўзи-да даврага қўшилиб кулгиси келди! Аммо тентакка ўхшаб, ўзим гапириб, ўзим кулмайин, деди-да, мийиғида кулиб қўя қолди.

— Ҳай, уккағар полвонлар-е, куласан-а, куласан!— деди.

Максим полвон даврага мос кийиниб келди.

Бүри полвон разм солди-разм солди-да:

— Ҳа, бали, бу бошқа гап!— деди.

Кейин, собит қадамлар билан давра айланиб жар солди:

— Халойиқ, сўзимни эшитинг! Болалар, кўп талатўп қилма, гапни гапга қўш! Халойиқ... Ай, Хумор момонинг невараси, тек ўтир дейман, бўлмаса... кесиб оламан! Халойиқ, манави тик желак кийган хў-

жасоати Тилоберди полвон! Буниси шўрчилик Максим полвон! Айтиб қўйганим яхши, Максим полвон мастерспорт! Самовар ҳам олганмисиз, полвон? Эшитдингиз-а, халойиқ? Максим полвоннинг самовари йўқ экан! Бу икки полвонга бир гўсам серка, бир жуфт улчамчи калиш, беш сўм пул қўйилди!

Тилоберди полвон одати бўйича белбоғини бўйнига ташлаб давра айланди.

Бўри полвон ўғлини зимдан кузатди. Бирон-бир нуқсон тополмади.

Хотири жам бўлиб, бош баковул олдига ўтирди.

— Бир пиёла чой беринг,— деди.

Ўғлига тикилиб қолди...

1

Сариосиё бир давра Тўполон дарёси ёқасида бўлди.

Дарё ўз оти ўзи билан шовқин солиб оқиб турди. Тўполон билан оқиб турди.

Бўри полвон ўшанда умрида биринчи бор фарғонача кураш кўрди.

Давра эгаларининг кўпчилиги Фарғона водийсидан эди-да. Улар Сурхон воҳасида колхоз тузиш учун Йўлдош Охунбобоев ташаббуси билан кўчиб келиб эди-да.

Водийликлар олишни кураш, деди.

Водийликлар-да ўз курашларини намойиш қилди: икки полвон бир-бирлари белидан қўлларини ўтказиб ушлаб, суяшиб юра берди.

Бу орада воҳа полвонларидан бирови оёғи осмондан келиб ерга тушди. Бирови рақибини елкадан ошириб отди.

Давра гурсиллаб турди, давра ҳайқириб турди!

Бўри полвон водийликларга қаради.

Водийликлар ҳамон суяшиб юрди!

Бўри полвон ҳафсаласи пир бўлди.

Водийликларга эътибор бермай қўйди.

2

«Ўзи улар мулойим халқ-да,— деди Бўри полвон ўзича.— Жуда мулойим. Олишлариям ўз табиатидан кеп чиқади. Мана, биз ўлгудай қўпол элмиз. Олишимиздаги мардоналик-да, ботирлик-да шундан. Ҳай,

майли. Халқ турли-туман бўлса яхши. Бу — улканлик, улуғлик аломати бўлади. Мана, фарғонача кураш. Буям ўзимизники! Демак, иккита курашимиз бор экан! Қандай яхши! Бойлик, бойлик!

Аммо-лекин уккағар водийликлар кўп ашулачи халқ бўлади-да! Худо шулани водийликлар учун яратган-да! Ҳалиги... биттаси бор эди-ку, оти нима эди...»

Бўри полвон ўйлади-ўйлади, тополмади. Раисга ўгирилди.

— Қайси бир йили Сталин колхозидан бир бола ашула айтиб чиқиб эди, оти нима эди?— деди.

— Қайси?— деди раис.

— Ҳалиги...бир деҳқон бола бор эди-ку, асли қўқони? Қайси бир йили раҳматлик Маъмуржон Узоқов кеп, Тошкентга эргаштириб кетди-ку?

— Ҳа-а, Ҳасан Султонов денг. Ашула айтиб юрибди, нима эди?

— «Фигонким, гардиши даврон...» Во уккағар, ана ашула! Одамнинг кўнглини бузиб юборади-я!

— Ҳе, полвон бова-е, Ҳасан Султонов полвон бўлганда отини эсдан чиқармасдингиз-а...

Бўри полвон мийиғида кулди.

3

Дарҳақиқат, Бўри полвон умрида жуда кўп одам кўрди. Мулоқотда бўлди.

Аммо жуда оз одам отини билди. Фақат полвонлар отини тўлиқ айта олди.

Боиси, Бўри полвон даврага чиқиб курашмаган эркакни... эркак демади!

Бирор одам ҳақида гап бўлса, Бўри полвон:

— Полвонми-йўқми?— дея сўради.

Йўқ, жавобини эшитса, қўл силтади.

— Эркакнинг султони олишади, ҳа!— деди.— Ана, Хидир полвон, кези келганда даврани гурсиллатиб олишиб кета беради. Мен раисман, деб ўтирмайди. Бўлмаса кимсан — Бстиров-а! Арбоб, ҳа, арбоб! Ана уни чин эркак деса бўлади! Чунки ота-бовасининг ҳунарини ерда қолдирмаяпти!

Борди-ю, одамлар эътироз билдирса, Бўри полвон гапни чўрт кесди:

— Нима десанг, де, мен ўйинни билмаган аёл-

ни — аёл демайман, даврада олишмаган эркакни — эркак демайман!

Бўри полвон бешикдаги чақалоқдан тортиб нуруний чолгача барча-барчаси исмига полвон сўзини қўшиб айтди. Даврада курашганми-йўқми, барибир — айта берди.

Айтганда-да, оғзини тўлдириб айтди, ғурур билан айтди!

Ҳамсоёлариникига олисдан меҳмон келди.

Ҳамсоёлар Бўри полвонни-да чақирди.

Бўри полвон меҳмон билан бир қўллаб кўришди. Иримига ҳол-аҳвол сўради.

Бегонасираб ўтирди.

Шунда меҳмон курашдан гап очди.

Ана шунда Бўри полвон яйраб кетди!

— Э, бали! Ўзимизнинг одам экансиз-ку!— деди.

Меҳмон олдига силжиброқ ўтирди.

Қайтабошдан қўшқўллаб-қўшқўллаб кўришди. Қуюқ-қуюқ сўрашди.

Бўлиб ўтмиш давралардан гапирди. Қандай қилиб самовар олганларидан гапирди.

— Уйнаб бориб, уккағарнинг полвонини мана бундай ушладим...— деди.— Қаранг-қаранг, қўлимга эътибор беринг, қўлимга!..

— Бизда-да олишиб эдик...— деди меҳмон.

Бўри полвон гапни илиб кетди.

— Самовар-да олганмисиз?— деди.

— Ҳа-да!..

Бўри полвон меҳмон бўлмиш тиззасига тапилла-тиб бир урди.

— Э, бормисиз!— деди.— Отангизга раҳмат! Полвоннинг хўрози самовар олади, ҳа!

4

Сариосиёдаги ўша даврада Бўри полвонга тенг топилиши қийин бўлди.

Давра эгалари талвасада қолди.

Борди-ю, Бўри полвонга талабгор бўлмаса, сариосиёликлар деновликлардан қойил бўлди, бўлади.

Ўз уйида қойил бўлиш, мағлуб бўлишдан-да ёмон бўлади!

Шунда, даврага ёшгина бир йиғит чиқиб келди. Бўри полвонга талабгор бўлди.

Давра эгалари шундагина енгил нафас олди.

Бўри полвон ёш полвонга менсимамай-менсимамай қаради.

«Лайлакнинг юришини қиламан деб, чумчуқнинг пути йиртилган экан!— дея ўйлади Бўри полвон.— Бу ёш бола-ку! Уйлаб иш қилиптими? Ё, кайфи борми?»

Бир ёш бола Бўри полвон шон-шавкатиини назарга илмай қурга югуриб чиқиши, Бўри полвон иззатнафсига тегди.

Бўри полвон дарғазаб бўлиб даврага кирди.

Бош баковул олдига ғоз юриш қилиб борди. Давра одати бўйича талабгор ёш полвон қабатига бориб ўтириши лозим бўлди.

Аммо Бўри полвон давра қоқ ўртасига бориб чўк тушди. Бўри полвон бу билан ўзини анави ёш бола ёнида ёнма-ён ўтиришга ор қилишини билдирди.

Анави ёш болага, кўрпачага қараб оёқ узатсангчи, деган қараш қилди.

Бўри полвон билан Исмоил отли бу ёш полвонга бир ғунажин, яна бир қанча майда зотлар қўйилди.

Бўри полвон Исмоилни кўзга илмай-кўзга илмай давра айланди.

«Тайёр ош-ку»... дея ўзидан кетди.

Оқибат... Бўри полвон... Полвон номини олгандан буён умрида биринчи марта елкаси ер кўрди!

Қандай йиқилди — ўзи-да билмади!

Кўзларини очса... осмон тўла юлдуз бўлди!..

Оҳиста-оҳиста жойидан турди. Бош эгиб-бош эгиб даврадан чиқди.

Ҳамроҳлари ҳамдард бўлиш учун қўлтиғидан ушлади.

Бўри полвон ҳамроҳлари қўлини зарда билан силтаб-силтаб ташлади.

Чопонига чўнқайиб ўтирди. Тиззаларини қучоқлади. Пешонасини билаклари устига қўйди...

Ҳўнг-ҳўнг йиғлаб қўя берди!

Ҳамроҳларига жавдираб-жавдираб қаради.

— Чиниминан йиқилдимми-а, чиниминанми-а?..— деди.

Сел-себор йиғлаб қўя берди...

5

Бўри полвон елкаси ерга теккани элга ёйилди.

Бўри полвон номи билан ғурурланиб юрмишлар ичи ачий-ачий бош чайқади.

— Емон бупти-да...— деди.

Давраларда Бўри полвон дастидан рўшнолик кўролмайдурмишлар хушвақт-хушвақт бош ирғади.

— Бўри полвон-да тамом бупти...— деди.

Бўри полвон эл орасида бош кўтаролмай қолди. Уйдан кучага чиқмай қолди.

Кейин, ўша ёш полвонни таъқиб этиб бошлади. Қаерда тўй бўлса, пойлаб борди.

Аммо ёш полвон Бўри полвон номини эшитиб, рад қила берди.

Исмоил отли бу ёш полвон доврўғи бутун воҳага ёйилди.

Қимсан — Бўри полвон елкасини ерга теккизган Исмоил полвон!

Исмоил полвон бу номни умрбод сақлаб қолмоқчи бўлди. Шу боис, Бўри полвон даврага келибди, деса бўлди, индамай кетиб қола берди.

6

Шўрчида-да шундай бўлди.

Бўри полвон бошлиқ хўжасоатлик полвонлар Шермат мерган деганникига қўнди.

Тўйхонадан меҳмонлар улуши келди. Дастурхон тукин бўлди.

Уй хўжаси ўзининг мерганлик саргузаштларидан гурунг берди. Шўрчилик полвонларга таъриф берди. Абил полвонни улуғлади.

— Насим полвоннинг бўйнига чипқон чиққан, бу даврада олишмаса кераг-ов,— деди.

Уй хўжаси бирдан сергак тортди.

— Айтгандай,— деди.— Насим полвон асли хўжасоатлик-а? Чақириб келайинми? Гурунглашиб ўтира-миз?

Бўри полвон безовта бўлди. Бир қимирлаб олди.

— Йўқ, мерган, овора бўлманг, ўтиринг,— деди.

— Ҳа, майли, ихтиёрларингиз. Лекин кўнгилларингизга олмангизлар-у... айта берсам майлими? Шу, Насим қўрғур ҳеч кўнглимга ўтирмайди-да. Ута шум! Кўзингизни лўқ қилиб, фириб беради! Билмайман, ўздан бошқани нодон деб ўйлайдими. Шунинг учун у билан ош-қатиқ бўлгим келмайди. Ўзи, у кимлардан? Э, ҳа, бўлди-бўлди, гап тамом. Мерган жўра, дейишидан билиб эдим-а... Асли қонида бор экан-да...

— Узи яхши одам...— деди Бўри полвон.

Насим полвон буйнига чипқон чиққани чин бўлди. Ушбу даврада олишмади.

Бўри полвонга шўрчилик Абил полвон чиқди.

Бўри полвон Абил полвонни яхши билади. Абилнинг чўнқайма усули бор.

Кейин... жини бор! Даврага кирса, тутиб қолади...

Шу боис, эл Абил полвонни Абил тентак, дейди.

Бўри полвон давра айланаётиб, Насим полвон Абил тентакни гиж-гижлаётганини эшитди.

— Дадил бора бер, юраги йўқ,— деди Насим полвон.— Қайси бир йили менга ўзи талаб қилиб, қўрққанидан қойил бўлиб эди...

Абил тентак гўё давра торлик қилаётгандай ҳурпайиб-ҳурпайиб юрди.

Бош баковул олдидаги сатилдан ҳовучлаб-ҳовучлаб сув олди. Билакларини сувлади. Оғзига сув тулдирди. Юлдузларга қараб, ғарғара қилди.

Қўлларини ўйнатиб, жойида бир-икки ирғишлади. Бошини сарак-сарак қилиб айқирди:

— Буввв! Буввв! Ҳа, кишта!— деди.

Абил тентак Бўри полвон авзойида тариқдай бўлса-да, ҳайиқиш кўрса бўлди, дарҳол ҳамлага ўтади. Аммо ҳайиқиш кўрмади.

Бўри полвон дағдағалардан ҳайиқиш тугул, мижжа қоқмади. Аксинча, ўйнаб кела берди.

Абил тентак лалми-лалми дағдағалари ўтмаганини билди. Диркиллаб-диркиллаб ўйнаб, яна давра айланди.

Абил тентакни энди кўраётганлар ҳайратдан кўзлари олайди. Биров бош чайқади. Биров лабини бурди.

— Ё пирим-э, уриб кетган тентак,— дея кулди.

— Жайраҳонадан қочган,— дея кулди.

Икки зўр тўқнашса, чақмоқ чиқади...

Бўри полвон ўнг қўли билан Абил тентак ёқасидан ушлади. Чап қўли билан эса билагидан сиқиб ушлади. Шиддат билан ичидан чил берди.

Абил тентак чўнқаймага олди: ғоят тезликда ўнг қўли билан Бўри полвон ёқасини гижимлаб, ҳалқумига тиқиб борди. Чап қўли билан эса Бўри полвон яғрини усти желагидан буклаб ушалади. Узи орқага

1 Термиздаги жинниларни даволайдиган даргоҳ.

хиёл чалқайди. Бўри полвонни даст кўтарди-да, зарб билан орқага отиб юборди.

— А-а-а-а!— дея айқирди.

Бўри полвон ерга ёнбоши билан гурсиллаб тушди.

Абил тентак-да шундай йиқилди.

— Бекор, ёнбош йиқилди!— деди давра.

— Бир баҳя етмади!

Чўнқайма ғоят нозик санъат: борди-ю, полвон чўнқайма қилишни эплай олмаса, ўзи мағлуб бўлади.

Чўнқайма ғоят қалтис санъат: борди-ю, чўнқаймага олинмиш полвон чили чиқиб кетса, ерга... ҳароммағизи билан бориб тушади.

Чўнқайманинг қалтис тарафлари тағин кўп...

7

Хўш, Бўри полвон нега ҳароммағизи билан эмас, ёнбоши билан тушди?

Бойси, чўнқаймага олмиш Абил тентак катта хатоликка йўқ қўйди.

Абил тентак ерга оғаётиб-ерга оғаётиб, ўз гавдасини ўзи ўнглаб олиши, йўл-йўлакай Бўри полвон устига ўзини ташлаши лозим эди.

Абил тентак шошдимиди ё довдираб қолдимиди, ишқилиб, бунинг уддасидан чиқолмади.

Хатоси эвазига Бўри полвон остида қолайин-қолайин, деди.

Буни ўзи-да билди шекилли, ердан тура-тура, шукрона-шукрона бош чайқади.

8

Давра полвонларга ҳайбаракаллачилик қилди

— Чаққон-чаққон олишинглар!

— У, Бўри полвон, белбоғингни яхшилаб бойла, бўшаб кетяпти!

— Абил тентак, вҳтиёт бўл-ов!

Эндиги олишув аввалгисидан-да шитобли бўлди.

Бўри полвон Абил тентакка имконияти борича холисроқдан чил берди. Қўлларини чўзиб ушлаб, Абил тентакни ўзидан холис тутди.

Абил тентак тағин чўнқаймага олиш учун чоғланди: гўё анойилик қилиб, чап оёғини Бўри полвонга яқин тутди. Ичидан чил беришга имкон яратди.

Бўри полвон Абил тентак макрига учмайди. Қармоқдан ўзини олиб қочди.

Кураш ланж бўлди.

Полвонлар бир-бирини таъқиб этиб юра берди.

Полвонлар бирови бўшроқ бўлса-ку яхши, йиқилмаганига шукур қилиб юра беради. Борди-ю, икковида голибликка баб-баробар даъвогар бўлса-чи? Унда... асаблар олишади!

Бўри полвон-да, Абил тентак-да асабийлаша бошлади. Асабий чил беришиб, бир-бирини мақсадсиз силкилай берди.

Хўп олишдилар!

Бўри полвон қўлларини ёнларига кенг ёйди: мен олишаётганим йўқ, ишорасини билдирди.

Бу ҳолатда полвонга ҳамла қилиш қатъиян ман этилади!

Абил тентак бўлса, Бўри полвонни икки оёғига қўшиб тепиб, ерга урди!

Абил тентак йиқитдим, дея ўйнаб-ўйнаб, баковул қошига бориб ўтирди.

Бўри полвон ўздан беш-олти одим олисга бориб тушмиш дўпписини олди. Кафтларига тарс-тарс уриб қоқди. Асабий-асабий қоқди.

Хўжасоатликлар бақира кетди:

— Бўри полвон қўлини қўйиб юбориб эди, бекор!

— Абил тентакнинг эси жойидами ўзи?

— Баковулнинг олдига бориб ўтиришини қаранг!

— Юз бўлмагандан кейин шу-да!

Шўрчиликлар-да хўжасоатликлардан қолишмади.

Насим полвон бошини чипқон чиққан ёғига қийшайтириб ўрнидан турди. Баковулга қўлини шоп қилиб шанғиллади:

— Қўлини қўйиб юбормасдан олдин йиқитди!

Абил тентакка ҳақи берилсин! Уҳ-уҳ, вой бўйним-э...

Бўри полвон Насимга ўқрайиб-ўқрайиб ерга ту-пурди.

Баковул жанжални ҳал этиш учун ўнг қўлини кўтарди.

— Биродарлар, жим!— деди.— Яхшиси, ана, дав-рада бетараф меҳмонлар ўтирибди. Шулардан сўраймиз. Маъқулми? Сариосиёликлар, қани, сиз холи-санилло гапиринг!

Сариосиёликлар тўпидан овозлар келди:

— Ғирром-э, ғирром! Бўри полвон қўлини қўйиб юбориб эди!

- Абил тентак номардлик қилди!
 — Яна тағин Насим полвоннинг жириллаши кимнинг газлагига дори денг!
 — У-ку бир қасами, худодан нўхтасини юлган...
 Насим полвон музтар бўлиб қолди.

9

Бўри полвон даврани полвона-полвона айланди!
 Бўри полвон қизиди! Тентакка ёмон-ёмон қаради!
 Бўри полвон Абил тентак ёқасидан ушлаб, ўзига тортиди. Оёғи учини тентак чап тўпиғига илдириб тортиб кўтарди.

Абил тентак оғирлигини оёғи кўтарилаётган тарафга ташлади. Кўтарилаётган оёғини бор кучи билан кетига тортиди.

Айнан шуни анғиб турмиш Бўри полвон тентак оёғини бирдан қўйиб юборди. Тентакнинг бирдан қўйиб юборилган оёғи кейинга силкинди.

Бўри полвон товони билан тентакнинг кейинга силкинмиш оёғи ичидан тепиб юборди.

Абил тентак бир айланиб тушди!

Бўри полвон Абил тентак кўксига тиззасини тиради.

— Йиқитиш мана бундай бўлади, полвон!— деди.
 Бу, полвон зоти учун энг оғир хўрлик бўлди!

10

Бўри полвон Исмоилни тинмай таъқиб эта берди.
 Бўри полвон давраларга ўзига хос дабдаба билан борди.

Яна тағин, элбурутдан борди.

Оқибат, Исмоил Бўри полвонни кўрди. Даврага чиқмади.

Бўри полвон ўйлаб қаради: бундайн дабдабали юришлари билан ўз ниятига етиши амримаҳол бўлди.
 У энди муғомбирлик йўлига ўтди.

Термизда бўлмиш бир тўйга жуда кеч борди. Машина кабинасида даврага қараб ўтирди.

Давра охирида баковуллар бошқа катта полвон йўқ дейишиб, кимсан, Бўри полвондай полвон елкасини ерга теккизган Исмоил полвонга жар солди.

Исмоил полвон даврани бир айланиб, ўзини кўрсатди.

Худди шу вазиятни икки ойдан буён анғиб юрмиш Бўри полвон кабинадан сакраб тушиб, даврага кирди.

Бўри полвон худди осмондан тушгандай фавқуллодда пайдо бўлиши, барча-барчани ҳайрон қолдирди.

Узаро шивир-шивир бўлиб, давра гап нимада эканини билди.

Исмоил полвон аросатда қолди.

Чиқайин деса — Бўри полвон, чиқмайин деса — баковул жар солиб бўлди.

Исмоил полвон чиқишга мажбур бўлди.

Бўри полвон важоҳати барча-барчани сескантириб юборди.

Бўри полвон ғалабага ташна бўлди!

Ғалаба қозониш эса ҳамиша қийин! Айниқса бугун!

Негаки, Бўри полвон фақат зафар қозониш учун олишади!

Фақат, фақат ғалаба учун курашилса, ғалабага етиш жуда-жуда мушкул бўлади! Баъзан, етиб бўлмайди!

Йўқ, полвон зафарни эмас, зафар полвонни қидирсин! Зафар полвонни топсин!

Полвон хоҳиш-ирода билан олишса, ўзининг нималарга қодирлигини намойиш этса, санъатини нанойиш этса, зафар ўз-ўзидан келади!

Полвон ўз курашидан ўзи завқланса, зафар ўз-ўзидан ёр бўлади!

11

Олис олишдилар.

Бўри полвон-да, Исмоил полвон-да қўйиб юборди.

Бўри полвон дамани олиш учун даврадан чиқди.

Ҳамроҳлари уюшиб қолмиш билакларини уқалади.

Бўри полвон мағлуб бўлишини тасодиф деб юриб эди. Узини юқори олиб, Исмоил полвонни писанд қилмаганлигида, деб юриб эди.

Йўқ, Исмоил полвон ҳақиқатан ҳам зўр экан!

Бўри полвон ўзидан бўлак зўр бўлишини хаёлигада келтирмади! Зўр фақат битта — у, мен, ўзимман, деб юрди!

Ўғил бола гап... ўзидан булак зўр чиқишини хоҳламади!

Йўқ, Бўри полвон хоҳлагандай бўлмади!

Вақт, вақт!

Шафқатсиз вақт ҳар даврнинг ўз зўрларини яратади! Инсон буни хоҳлайдими-йўқми, вақт учун ба-рибир — ярата беради!

Ана, вақт ўзининг кенжа зўрини яратди! Ана, кенжа зўр, ана!

Кенжа зўр даврада ўз мавқеини талаб қиляпти, кенжа зўр даврада ўз шон-шуҳратини талаб қиляпти!

12

Бўри полвон ўпкасини босолмади. Оғзи каппа-каппа очилди. Ҳансираб-ҳансираб нафас олди.

Ўз аждодларидан мадад сўради. Отасининг пирига сиғинди...

«Отагинам, мен ҳамиша сизнинг насиҳатларингизга амал қилиб келдим. Сиз айтар эдингиз: полвон ўзини уч балодан асрасин, энг биринчиси — аёлбозлик, дердингиз.

Отагинам, ёшим ўттизга етибдики, оёғимни қий-шиқ босмадим. Ҳаром-ҳариш йўлларга юрмадим. Ҳали, уйланмадим ҳам!

Иккинчиси — ичкиликбозлик, дердингиз.

Отагинам, мен ҳалигача оғзимга ароқ олмадим, ароқдан ҳазар қиламан!

Учинчиси — полвон ўзини нафс балосидан асрасин, дегувчи эдингиз.

Отагинам, мен мол-дунё учун олишмадим. Мол-дунё ҳирсидан ўзимни ҳамиша сақлаб келдим!

Бўлмаса, нимага бундай бўляпти, отагинам? Гуноҳимни айтинг, гуноҳимни?

Мен Исмоил полвондан оримни олмоқчи эдим. Бўлмаяпти, отагинам, бўлмаяпти...

Ушлаган бармоқларим бўшаб кетяпти. Оёғимда дармон йўқ. Ўпкам оғзимга тиқилиб қоляпти...

Бу қандай кўргилик бўлди, отагинам? Ё... қаридимми-а?..

Уҳ, қисмат, қисмат, зулминг қурсин, қисмат!

Отагинам, мен энди давраларни мағлуб бўлиб тарк этаманми-а? Қелиб-келиб, Исмоил деган бир япалоқ боладан-а?

Йўқ, отагинам, йўқ, мен давраларда ҳамиша зўр эдим — давраларни зўрларча тарк этаман!

Отагинам, охирги даврамда мени бир қўлланг! Сўнгги, сўнгги бор қўлланг, отагинам!..»

13

Бўри полвон даврага кирди.

Исмоил полвон-да сакраб даврага тушди.

Исмоил полвон юриш-туриши, авзойидан осонликча жон берадиганга ўхшамади!

Бўри полвон Исмоилга егудай-егудай хўмрайиб қаради.

Исмоил полвон курашни иложи борича чўзиш пайида бўлди.

Шунда, Бўри полвон нафаси қайтади. Бўри полвон ҳолдан тояди. Ёш — ёшлигини, қари — қарилигини қилади...

Бўри полвон Исмоил полвон ниятини пайқаб қолди.

Ижирғаниб-ижирғаниб, бир-икки телба-тескари чиллар берди. Кам куч сарфлаб, кўп таҳдид қилиш йўлига ўтди.

Бўри полвон нимаики қилмоқчи бўлса, Исмоил полвон худди билиб тургандай, ниятларини чиппакка чиқара берди.

Бўри полвон ана шунда кўзга яқин, ягона зўрга жуда-жуда қийин эканлигини билди.

Боиси, зўрга ҳамма ҳавас билан қарайди. Зўрнинг санъатини, ўнги чапини миридан-сиригача синчиклаб ўрганайди. Зўрга тақлид қилиб, ўшандай зўр бўлгилари келади!

Зўр-чи? Зўр ўзгаларни билмайди. Айниқса, ўзидан кучсизларни билмайди!

Билгиси-да келмайди! Боиси, кўзга илмайди!

Зўрнинг тағин бир фожиаси — зўр мағлубият аламини кам тотади.

Зафар кетидан зафар... Зўр — зафар оғушида яшайди!

Йўқ, зўр мағлубиятлар аламини-да тотиб туриши лозим!

Ана шунда ўзи ҳақида ўйлаб кўради! Ана шунда сергаклик билан яшайди!

Зур учун мағлубият зафар қатори баб-баравар зарур!

Айниқса, ўзига ишонган зурга! Мағрур зурга!
Бўри полвон ана шундай зур бўлди!

14

Бўри полвон бундай олишуви фойдасизлигини билди. Шундай олиша берса, Исмоил полвон қўймиш қопқонга тушишини билди.

Бўри полвон олиш давомида Исмоил полвон чап тарафи билан деярли олиша олмаслигини сезиб қолди.

Шу боис, энди Исмоил полвон учун бегона бўлмиш кураш бошлади: Исмоил полвон чап тарафидан бориб олишди.

Чиндан-да Исмоил полвон боши берк кўчага тушиб қолмиш одамдайин довираб қолди. Нима қилишини билмайин эсанкираб қолди.

Шундай бўлса-да, Бўри полвон ўнгидан — яғринга олишидан эҳтиёт бўлди!

Бўри полвон билди: яғриндан умид йўқ.

У энди Исмоил полвон учун фавқулодда бир ҳунарини қўлламоқчи бўлди.

Ҳа, ҳар бир полвонда зур ҳунаридан бўлак тағин бир яхши ҳунари бўлади. Полвон бу ҳунарини ўзининг зур ҳунаричалик зур бажара олмаса-да, ҳар ҳолда яхши билади.

Бўри полвоннинг бу ҳунари — бир оёғини тўғоноқ қилиб тўшаб, ғанимини орқага сермаб юбориш бўлди.

Бу, ғоятда қалтис ҳунар бўлди.

Боиси, бир оёғини ёнига тўшаганда бор оғирлиги ғанимига яқинроқ бўлмиш оёғига тушади. Ғаними айнан ана шу оёғига қоқиб юборса... Бўри полвон сўзсиз юлдуз санайди!

Майли! Ё, жон чиқсин, ё, ном чиқсин!

Бўри полвон давра айланди-айланди, ниятини қандай қилиб амалга ошириш йўлини ўйлади.

Ушлашиб, Исмоил полвоннинг гоҳ ўнг, гоҳ чап сонига ошириб-ошириб тепди. Исмоилни забт билан елкага олмоқчи бўлди.

Шунда, Бўри полвонни худо бир асради!

Исмоил полвон айти шу вазиятни анғиб турмиш-

дай, Бўри полвонни забт билан кетига қайриб отиб юборди.

Бўри полвон ерга кўкраклари билан бориб тушди.

Бўри полвон зўр, Исмоил полвон ундан-да зўр бўлди!

15

«Хўш, кучи-ку, камайиб қолибди,— умид билан ўйлади Бўри полвон.— Наҳотки, қуруқ кучига ишонаётган шу ёш боланинг бирор қорини қилиб бўлмаса?»

Хаёлига ўзига маъқул бир фикр келди...

Қўлларини сермаб, Исмоил полвонга қараб юрди.

Исмоил кетига тисланди. Ўзини гоҳ чапга олиб қочди, гоҳ ўннга олиб қочди. Бўри полвон мўлжалига бормади.

«Фақат қўйиб юбор дегунча қиладиган ишни қилиш керак,— ўйлади Бўри полвон,— бўлмаса ғирром бўлади».

Бўри полвон Исмоилга қаради.

Исмоил полвон елкасидан нафас ола-ола давра айланди. Демак, Исмоил полвон-да чарчади!

Ана, Исмоил полвон машъала яқинига бориб қолди.

Бўри полвон бўлса, давра бу четида боряпти. У ўзича мўлжал қилди: «Ҳозир олишмоқчи бўлиб ўгирилади. Исмоил-да олишмоқчи бўлиб ўгирилади. Исмоил-да олишмоқчи бўлиб тайёрлана-тайёрлана олов олдига келиб қолади».

Бўри полвон ўртага қараб юрди.

Исмоил полвон бир-икки қадам ташлаб, олов олдида тўхтади. Ёнига ўгирилди. Ўртага — Бўри полвонга қараб юрди.

Исмоил полвон елкалари узра машъала ловуллаб-ловуллаб турди. Машъалага тескарилиги сабабли юзлари қорайиб-қорайиб турди.

Полвонлар бир-бирига қулоч отиб кела берди!

Бўри полвон Исмоил полвон ёқасидан ушлаб, ичидан чил берди. Жон-жаҳди билан кетига бурди. Шундай шиддат билан сурдики, Исмоил полвон ўзини ўнга-да, чапга-да ололмади. Тикка машъала устига селтанглаб-селтанглаб борди.

— Э-э-э, олов, олов! Олов бор!— деди овозлар.

Исмоил полвон олов тафтини олди. Таққа тўхта-

ди. Кетига чалқайди. Оловга йиқилмаслик учун гавдасини олдинга ташлади.

Яъни.. яъни, гавдасини Бўри полвонга бериб қўйди!

Бўри полвон ғоятда тезлик билан чилини чиқариб олди. Чап оёғини ёнига тўшади. Исмоил полвонни давра ўртасига сермаб юборди.

— Ё, отам!..— дея айқирди.

Исмоил Бўри полвон тўғоноқ оёғи устидан ошиб, давра ўртасига чалқанча тушди!

Исмоил полвон юлдуз санади!..

Ҳай-ҳайҳай! Ёшлик — ёшлигини, кўпни кўрганлик — кўпни кўрганлигини қилди! Тажриба! Тажриба зафар қозонди!

Бўри полвон қўлларини кўтариб, даврани айлаиб чопди. Оёқларини осмон қилиб дорбоз бўлди. Дорбоз бўлиб-дорбоз бўлиб давра айланди.

Даврадан чопиб чиқиб, ҳамроҳларини битта-битталаб бағрига босди. Ҳамроҳларини қучоқлаб-қучоқлаб ўпди.

— Кўрдингми мени? Кўриб қўй!..— деди.

Кулаётган ёноқларидан мунчоқ-мунчоқ ёшлар оқди.

16

Эртаси уйда ҳўкиз сўйди.

Гапга етар одамларни чақирди. Хеш-таборларни, ҳамсояларни чақирди.

Даврани тарк этажагини айтди. Уйланажагини айтди.

— Ҳали-ҳозир уйланмай туринг энди, Бўри полвон,— деди гапга етарлар.— Ҳар юртнинг ўз кўзга суртар полвони бўлади. Бизнинг кўзга суртар полвонимиз сизсиз...

— Йўқ, бўлди!— чўрт кесди Бўри полвон.

Гапга етарлар насиҳат қилди. Насиҳатлар зое кетди.

Бўри полвон ўз билганидан қолмади.

Бригадасида Сулув дегич қиз бўлди.

Бўри полвон ана шу қизни кўз остига олди.

Сулув Бўри полвон кўнглига ўтириб қолди.

Кўнглига ўтиргани — Сулув эркак зоти кўзига тик қарамади.

Сулув ўз оти ўзи билан сулув бўлди.

Сулув юзлар ақл ибоси билан шоиста бўлди.
Уроқ ўришда, узум узишда Сулудан ўтадигани
бўлмади.
Бўри полвон Сулувни бегона қилмади.

17

Раиснинг суюғоёқлиги элга жория бўлди.
Колхоз мироби сув ёқалаб тоққа чиқиб кетди. Қу-
лоқларда ҳафталаб оч-наҳор ётди. Қишлоқ сувсиз
қолмасин, деди.
Бир тун яримдан оққанда мироб кўнглига ғулғу-
ла тушди. Кўнгли безовта бўлди, кўнгли ҳадик олди!
Отланиб, уйига йўл олди.
Келса, дарвоза ичидан қулф бўлди.
Мироб девордан ошиб ўтди.
Уй эшитини тортиб-тортиб овоз берди. Жавоб
бўлмади. Аччиқ билан тортиб эди, эшик зулфини узи-
либ очилди.
Остонадан энди ҳатлаб эди, бўғзидан занжирдай
бир нима қисиб олди.
Мироб жон талвасада қўлидаги қамчи дастаси
билан солди. Даста бир нимага тарс этиб тегди.
Бўғзидаги занжир узилди.
Мироб қўрқув ҳам ваҳима билан шошиб бориб
чироқни ёқди.
Остонада қип-яланғоч бир одам сулайиб ётди.
Манглайдан қон оқиб-оқиб турди.
Бу одам... колхоз раиси бўлди!
Мироб кўрпа четини кўтариб қаради.
Кўрпа остида яланғоч аёли ғужанак бўлиб ётди!
Мироб аёлини тепиб-тепиб, чалажон қилиб таш-
лади.
Аёлини нақд уч талоқ қўйди!
Танача кўзини сузмаса, буқача ипини узмайди!
Кейин, раисни ташқари судради. Оёқ-қўлини та-
насига тортиб-тортиб бойлади.
Отда Бўри полвонни чақириб борди. Уйқудан уй-
ғотиб, шундай-шундай, деди.
— Мен бир бригадир бўлсам, менга нима дей-
сан?— деди Бўри полвон.
Мироб жони ҳалқумига келди.
— Бўри полвон!— деди.— Энангни қози... додинг-
ни кимга айтасан, дейди! Юрт сўрайдиган раиси шул

булгач, фуқаро додини кимга айтади?! Бригадирига айтади-да!

Бўри полвон кўтарилиб-кўтарилиб кетди: эл Бўри полвонни қора тортиб келди!

Бўри полвон ҳаволаниб-ҳаволаниб кетди: эл Бўри полвонни катта деб келди!

Бўри полвон ичкаридан давраларда кийиб олишмиш желагини кийиб келди.

— Ундайчикин наҳс раисни ерпарчин қиламан!— деди.

Даврага шайланмишдайин, билакларини турди. Чап-чаққон бўлди.

— Номаҳрам аёл қўйнига кирадиган ундайчикин наҳсни таппидай ерга ёпаман, таппидай!

— Оёқ-қўлини бойлаб келдим,— деди мироб.

Бўри полвон ўйлаб қолди: унда бориб нима қилади? Оёқ-қўли бойланмиш одамни ерга ёпадими?

— Унда мен бормайман,— деди Бўри полвон.— Наҳслар юзини кўрмайман! Касофати уради!

— Бўлмаса, раисни нима қилайин, чуқур ковлаб, кўмиб ташлай берайинми?

— Йўқ, ундай қилма. Бундай қил: наҳсни район олиб бор! Катталарга кўрсат! Бошқа наҳсларини-да айтиб-айтиб ташла!

18

Мироб раисни шу алфозда отга ўнгариб, ноҳия олиб жўнади.

Раис йўлда ўзига келди. Нима гаплигини пайқади. Хўнг-хўнг йиғлаб қўя берди.

Раис ялиниб-ёлворди. Дунё ваъда қилди.

— Эшигимда «Волга» турибди. Бор-у, миниб кет...— деди.

Мироб раис вовайлосини эшитмайин дея, оғзига от яғрига қўядиган пахта тиқиб қўйди.

Тонг таги оқара бериб-оқара бериб, ноҳия ижрокўми олдига етиб келди.

Раисни идора олди симёғочга танғиб боғлади.

Тонг ёриди.

Идорадан қоровул уйқусираб чиқиб келди. Эрта-лабдан пайдо бўлмиш отлиқ ким эканини билиш учун миробга гап қўшди:

— Қани, чавандоз, Будённийга ўхшаб отда қаққайиб турибсиз?— деди.

Мироб миқ этмади.

Қоровул раисни кўрди. Кўзларига ишонмади. Эсанкираб қолди. Раисни бўшатмоқчи бўлди.

Аммо мироб йўл бермади.

Бирин-кетин хизматчилар келди. Бир аёл раисга кўзи тушиб, чаппа бурилиб қочди. Бир аёл юзларини чангаллаб, утириб қолди.

Бир-икки одам раисни бўшатмоқчи бўлди.

Мироб қамчи кўтариб, дағдаға қилди.

— Қўлларингни тортинглар, бўлмаса уриб синдираман!— деди.

— Ҳеч бўлмаса иштон кийгизиб қўяйлик, инсониям шунча хўрлайдимиз?— деди одамлар.

— У инсон эмас! Ол, қўлингни!— деди мироб.

Ижроқўм раиси келди. Симёғочга боғлоқлик раисни кўрди. Бирдан тескари бурилди.

Мироб узангига оёқ тираб, от устида тикка турди. Қамчи учи билан раисни кўрсатди.

— Ай, ижроқўм!— деди,— анави симёғочдаги жонивор, Холиқулни Термизга ўқишга юбориб, ўзи унинг аёли ўйнади! Худди шу жонивор, Ҳамидни қаёққадир иш билан юбориб, ўзи унинг аёли билан ўйнади! Қолхозни наҳс босди, ижроқўм, элни наҳс босди! Қатта бўлсанг, қара-да, уккағарнинг ижроқўми! Ана, тағин, ишонмайди деб, наҳс қандай бўлса, шундайлигича отга ўнгариб келдим!

Мироб отига қамчи босди.

Раис урилиб кетди.

19

Идора олдида улкан мажлис бўлди.

Мажлисда раис сайла-сайла бўлди.

Тўртта эътиборли одам номзоди айтилди.

Жумладан, Бўри полвон номи-да айтилди.

Қўл кўтар-кўтар бўлди.

Қўл санар-санар бўлди.

Эл Бўри полвон учун қўл кўтарди.

Бўри полвон колхоз раиси бўлди.

Раис бўлиб иш буюриш осон, йўл-йўриқлар бериш осон, қоғозларга қўл қўйиш осон!

Ижро! Ижро этиш қийин!

Бўри полвон раис бўлиб, ана шундай хулосага келди!

Ўлим қош билан қобоқ орасида бўлади!

Бўри полвон фавқулодда онасини бериб қўйди.

Ай, мансаб ўлсин-а, мансаблари ўлибгина кетсин-а!

Ким вафот этди? Раисимиз волидаи муҳтарамалари вафот этди! Ким қазо қилди? Раисимиз оналари қазо қилди!

Шундай одам йиғилди, шундай одам йиғилди! Бўри полвон ҳовлиси юзида оёқ босар ер қолмади! Ҳовлига кириб бўлмай қолди! Бўри полвон кўчаси одамга лиқ тўлди! Кўчадан ўтиб бўлмай қолди!

Тобут кетидан тизилмиш машиналар бир учи Бўри полвон уйида бўлди, бир учи қабристонда бўлди!

Бўри полвон тонг саҳарлари онаси қабрига борди. Онаси олдида ўтириб-ўтириб келди.

Орадан бир ҳафтача ўтказиб борди.

Шунда, онаси қабри бошида... оппоқ мармар сағана кўрди!

Мармар сағанада онаси исми шарифи билан таваллуди битиклик бўлди. Онаси исми шарифи бармоқдай-бармоқдай қоп-қора чизик билан ўраб қўйилди.

Бўри полвон ҳайрондан-ҳайрон бўлди. Мармар сағана чапидан ўтиб қаради, ўнгидан ўтиб қаради. Кўзларига ишонмай, сағанани ушлаб-ушлаб кўрди, силаб-силаб кўрди.

Қишлоққа қайтиб келиб, оғайинларига назар солди. Оғайинлари юзида бирор ўзгариш кўрмади.

Бўри полвон икки ҳафтадан кейин тағин келди.

Бу сафар ҳаминқадар ҳайрон бўлди!

Онаси қабри тевараги... мармар тоштахта бўлди! Мармар тоштахта тўшалмиш жой бир уй ичича келди! Мармар тоштахта офтобда ялт-ялт этди!

Бўри полвон ялтироқ мармар тоштахта узра оёқ босишини-да билмади, босмасини-да билмади. Босайин деса, мармар тоштахтани кўзи қиймади. Босмайин деса, онаси қабри мармар тоштахта қоқ ўртасида бўлди.

Бўри полвон этикларини ерга тепиб-тепиб қоқди. Мармар тоштахта узра оёқ учида юрди. Омонат-

омонат юрди. Тагин, кир қилиб қўймадимми, демишдай, изига қараб-қараб юрди.

Бир амаллаб, онаси қабрига етиб борди. Қабр бошида тиззалаб ўтириб, фотиҳа ўқиди. Оёқлари остида тўшалмиш мрамар тоштахтани силади.

Онаси раҳматлик бир умр лой томда яшади. Бир умр тупроқ ерда яшади. Энди эса... бош-адоғи мрамар бўлди!

Бўри полвон ўйлаб ўйига етолмади: бу ишни ким қилди? Онаси раҳматликнинг Бўри полвондан ўзга ўғли-да бўлмади, қизи-да бўлмади.

Мрамар сағанани бўлса, фақат фарзанд қўяди!

Чин, оғайин-жамоалари бор, хеш-ақраболари бор. Аммо хеш-ақраболари мрамар сағана қўядими? Қўймайди, қўймайди!

Ахир, ўғил тирик турибди! Кимсан, Бўри полвон!

Бўри полвон теварак-бошга аланглади: бутун қабристонда битта ҳашамдор мазор бўлди. Уям бўлса, Бўри полвон онаси мазори бўлди. Шу боис, мазорлар ичра алоҳида ажралиб турди.

Бўри полвон хеш-ақраболари олдидан ўтди. Кўнгил яқинлари олдидан ўтди. Ким бўлса-да, ўзи айтади, дея ўйлади. Жуда бўлмаса, бирор-бир ишора билдиради, дея умидланди.

Аммо биров-да садо бермади! Биров-да юз ифодаси бермади!

Бўри полвон ўзи сўрайин, деди. Аммо сўрашга тили бормади, нима деб сўрайди?

«Бизнинг онамиз қабрига сиз мрамар сағана қўйдингизми?» дейдими?

Идорага кўнгил яқин одамларини чақирди. Яқинларига бир-бир тикилди. Қандай қилиб сўрайди?

«Қим бизнинг онамиз қабрига мрамар сағана қўйган бўлса, қўлини кўтарсин!» дейдими?

Бўри полвон дарди ичида бўлди. Бу борада миқ етолмади, оғиз очолмади.

Унча-мунча одам бундайчикин қимматбаҳо мрамар сағана қўёлмайди. Мрамар сағана қўёлса-да, бир уй ичида келмиш жойга мрамар тоштахта тўшаш қўлидан келмайди.

Боиси қишлоқда мрамар зоти йўқ бўлди. Мрамар тоштахта ноҳия марказида бўлди. Катта-катта идоралар олдида бўлди.

Бу ишни ким қилса-да, ўзига тўқ одам қилибди! Қўли узун одам қилибди!

«Ким бўлди бу одам?»

Бўри полвон қурилиш бригадирини чақирди. Билдирмай, омборда нима бор-йўқлигини сўради. Бригадир юз-кўзларига синчиклаб-синчиклаб қаради. Бригадир юзидан бирор нима билолмади.

«Ё тавба!— деди Бўри полвон.— Мармарлар осмондан тушдимиз, нима бало...»

21

Бу вақт, қурбон ҳайит келиб қолди.

Бўри полвон ҳайит арафа кунлари онасини йўқлаб борди.

Бўри полвон олисдан қабр бошида бир қора соя юрмишини кўрди.

«Тоғаларим бўлса бордир,— дея ўйлади Бўри полвон.— Ҳайит арафада йўқлаб келибди-да».

Қорасоя қабр бошида юрди-юрди, кейин ўтирди.

Бўри полвон қабристон оралаб юрди. Бошини ҳам қилиб юрди. Сағаналарда битилмиш битикларни ўқиб-ўқиб юрди. Кўнгил яқин қабрлар бошида оёқ илиб, фотиҳа ўқиб-ўқиб юрди.

Бўри полвон кўнгли увишиб-увишиб кетди: шу ётмиш бандалар яқин-яқинларда тирик эди, эсон-омон эди. Энди эса йўқ...

Бўри полвон қабрлар бошида фотиҳа ўқиб-ўқиб, онаси қабрига келиб қолди. Мармар тоштахта олдида ердан бош кўтарди.

Мармар тоштахта пойида иккита калиш жуфт бўлиб турди. Калиш эгаси Бўри полвон онаси қабри бошида бўлди. Калиш эгаси тиззалаб ўтирди. Бош эгиб ўтирди. Минғир-минғир дуо ўқиб ўтирди.

Бўри полвон калиш эгасини дарров таниди!

Шундай бўлса-да, калиш эгаси юзига бир чап тарафидан қаради, бир ўнг тарафидан қаради.

Бўри полвон ўз кўзларига ўзи ишонмади!

Калиш эгаси фотиҳа ўқиб бўлгунича сабр қилиб турди.

Ниҳоят, калиш эгаси дуосини ўқиб бўлди. Оҳиста жойидан қўзғолди. Кетига бурилди. Бўри полвонни кўриб, қўлларини кўксига қўйди. Бош ирғаб салом берди. Мармар тоштахта четида турмиш калишига қараб юрди. Калишини оёғига илиб, қишлоққа раво-на бўлди.

Бўри полвон калиш эгаси кетидан қараб турди-

турди... бирдан ўзига келди. Калиш эгаси кетидан юрди. Етиб ололмай, лўкиллаб-лўкиллаб юрди. Қалиш эгаси кетидан овоз берди:

— Ай... раис бова, тўхтаг-ай, бир гап бериб кетинг-ай!— деди.

Эски раис оёқ илди. Кетига бурилиб турди. Қўллари кўксида бўлди.

Бўри полвон эски раис кетидан етиб борди. Бош ирғашиб салом-алик қилди.

— Қани, бундайгина юрибсиз, раис бова?— деди Бўри полвон.

Эски раис бош ирғади.

— Азачилик, Бўри полвон, азачилик,— деди.— Шу, волидаи муҳтарамамизни йўқлаб келиб эдик...

Бўри полвон эски раисга тикилиб-тикилиб уйлади. Эски раиснинг кими қазо қилди, қачон қазо қилди, эслай олмади.

«Тавба,— деди Бўри полвон,— унда, эски раис кимни йўқлаб келди?»

Шундай бўлса-да, Бўри полвон сир бермади.

— Бинойи-да, бинойи...— деди Бўри полвон.

Эски раис боши билан қабристонга ишора қилди.

— Волидаи муҳтарамамиз кўзи очиклигида қадрига етолмадик,— деди эски раис.— Энди, ҳурматини қилмасак бўлмас. Одамзот шу-да, Бўри полвон, одамзот шу-да. Одамзотнинг кўзи вақт ўтгандан кейин очилади...

— Ҳа-а-а...— деди Бўри полвон.

— Энди, ўтган ишга салавот, Бўри полвон,— деди эски раис.— Ҳеч бўлмагандан кейин кеч бўлсаям бўла беради. Ана...

Эски раис боши билан Бўри полвон онаси қабрига ишора қилди.

— Ана,— деди.— Волидаи муҳтарамамиз маконини серҳашамгина қилиб қўйдик. Ана энди, кимсан, колхоз раиси Бўри полвон волидаи меҳрибони қабри экани шундайгина билиниб турадиган бўлди...

Бўри полвон раис боши билан ишора қилмиш та-рафга қаради. Анграйиб қолди.

«Ё тавба!— деди Бўри полвон.— Раис бизнинг онамизни айтаяптими дейман...»

Бўри полвон анграймиш оғзини ёполмади.

— Ҳа-а-а...— деди.

Бўри полвон нима дейишини билмади. Бир она-

си қабрига қаради, бир эски раисга қаради.
 «Раис бова, у менинг онам-ку!» дейин-дейин, деди.
 Яна тагин, сир бой бермади.
 — Ҳа-а-а...— дея тура берди.
 Эски раис бош ирғаб-бош ирғаб ичини тортди.
 — Уф-ф-ф, дунё шу экан-да...— деди.
 Шунда, Бўри полвон хаёлидан... онаси чиқди-кетди!
 Бўри полвон эси дарди эски раисда бўлди-қолди.
 Бўри полвон икки кўзи эски раисга тикилди-қолди!
 Эски раис уст-боши жулдур-йиртиқ бўлди. Эски раис соч-соқоли пахмоқ-пахмоқ бўлди. Эски раис калишлари йиртиқ-тешик бўлди..
 Бўри полвон эски раисга ичи ачиб-ачиб кетди!
 — Ҳа-а-а... Ҳозир нима иш қиляяпсиз, раис бова?— деди Бўри полвон.
 Эски раис калиши йиртиғидан кўз узмади.
 — Биз бечоралар нимаям иш қилардик, Бўри полвон,— деди.— Ётибмиз-да, дуои фотиҳа қилиб. Мана шундайчикин увол-савоб ишлар қилиб..
 — Бирон жойда қимирлаб турсангиз бўларди. Бола-чақа дегандай..
 — Чин, Бўри полвон, чин, ўзимизни ўйламасак ҳам, бола-бақрани ўйлаб, қимирлаб турсак бўларди. Лекин бизни ким ҳам ишта оларди, Бўри полвон..
 — Ишлайман десангиз, иш кўп, раис бова, иш кўп.
 Эски раис калиши йиртиғидан кўз узмади.
 — Қани эди, иш бўлса, ишлар эдик,— деди.— Шунча яхши ичида битта ёмон ишласа ишлабди-да!..
 Ана шу ерда Бўри полвон жуда-жуда таъсирланиб кетди!
 — Нима иш берайин, айтинг!— деб юборди.
 Эски раис худди шу гапни анғиб туриб эди! Бирдан бошини адл кўтарди!
 — Бизга шу... ферма мудирликми, омбор мудирликми... бўлса бўлади,— дея минғирлади.
 — Бўлди!— деди Бўри полвон.— Садқай суҳанингиз!

Бўри полвон гапида турди.
 Эски раис ферма мудир бўлди.
 Эл-юрт эса, норози бўлди.

Ана шуида Бўри полвон эси жойига келди!
Бир оқшом кетмон кўтариб, қабристон йўл олди.
Мармар тоштахталарни қўпориб-қўпориб ташла-
моқчи бўлди. Мармар сағанани илиб-илиб отмоқчи
бўлди.

Ё, алҳазар! Қабристонга қўл теккизиб бўладими?
Қабрни бузиб бўладими?

Бўри полвон онаси қабрига тикилиб турди-турди...
ниятидан қайтди.

«Бўлар иш бўлди,— деди.— Уккағар наҳс бопла-
ди. Боплаганда-да, улай-булай бопламади. Энди, би-
ровга айтиб қўймаса бўлди»...

23

Бўри полвон уйдан одам аримади.
Еш-қари фотиҳага келиб-кетиб турди.
Олис-олислардан фотиҳага келди.
Бўри полвон идорада иши билан бўлди.
Бир сафар уйдан чопар келди.

— Олисдан одам келди, борар эмишсиз,— деди.

Бўри полвон уйига йўл олди.

Дарвозадан ҳатлаб, остонада серрайиб қолди.

Супада Насим полвон утирди!

Бўри полвон ичкари киришини-да билмади, кир-
масини-да, билмади. Бир кўнгли, изига қайтиб ке-
тайин деди. Яна тагин ниятидан қайтди.

Боиси, Насим полвон қабатида тагин иккита меҳ-
мон бўлди.

«Бу қизбет онамиз қазосини қаердан билибди
экан?»— дея ўйлади Бўри полвон.

Бўри полвон иложсиз ичкарилади. Супага қараб
юрди.

Меҳмонлар кўришиш учун жойларидан қўзғолди.

Ана шунда Бўри полвон ёмон вазиятда қолди!
Кўришайин деса, Насим полвон бўлди! Кўришмайин
деса, иккита меҳмон жойидан турди. Қўллари кўкси-
да мул-мулт қараб турди!

Бўри полвон бир кўнгли, шу иккита меҳмон би-
лан кўришиб қўя қолайин, деди.

Аммо бўлмади!

Насим полвон қучоғини катта очиб, Бўри полвон-
га қараб кела берди.

Бўри полвон юзини ерга олди. Узини кўрмаслик-

ка солди. Ер сингалаб-ер сингалаб, супа четига бо-
риб ўтирди.

— Кўрганимиз кўришганимиз...— деди.

Меҳмонлар жой-жойига қайтиб ўтирди.

Бир меҳмон дуо ўқиб бошлади:

— Аузу биллаҳи минаш шайтонир-рожим. Бис-
миллаҳир-роҳманир-роҳим...

Юзларга фотиҳа тортилди.

Бўри полвон меҳмонлар билан битта-битталаб
ҳол-аҳвол сўрашди. Гал Насим полвонга келди.

Бўри полвон Насим полвондан ҳол сўрамади! На-
сим полвон бетига қайрилиб-да қарамади!

Бўри полвон юзини уй тарафга ўгирди.

— Ай, дастурхон олиб келинглар-ай!— деди.

Бўри полвон гўё, дастурхон йўлини қараб тур-
мишдай, Насим полвондан юзини тескари буриб ўти-
ра берди.

Кенжаси дастурхон олиб келди.

Бўри полвон учун энди дастурхон баҳона бўлди.
Дастурхонга тикилиб ўтирди.

— Қани, хуш кўрдик?— деди Бўри полвон.

Меҳмонлар бири қўйиб бири таъзия билдирди:

— Бандалик, Бўри полвон, бандалик.

— Биз беҳабар қолибмиз.

— Насим полвон айтиб қолди.

— Мен ҳам билмай қолибман. Газетадан кўзим
тушиб қолди,— деди Насим полвон.

Бўри полвон бирдан сергак тортди. Дастурхондан
бошини кўтарди. Меҳмонларга аланг-жаланг бўлиб
қаради.

— Газетадан?— деди.— Қандай газетадан?

Насим полвон қўйнидан рўзнома олиб узатди.

— Мана!— деди.

Бўри полвон рўзномага қўл узатмади! Индамай
қараб тура берди!

Шунда, қабатида ўтирмиш меҳмон рўзномага
узалди. Олиб, Бўри полвонга берди.

Бўри полвон рўзномага сер солди. Таъзия битил-
миш жойни ҳадеганда топа бермади.

Шунда, қабатида ўтирмиш меҳмон бармоғи билан
нуқиб-нуқиб кўрсатди.

— Ҳайла, ҳайла!— деди.

Бўри полвон бармоқ нуқилмиш жойни ўқиди:

«...Ойхол Қурбон қизи...»